

**Modern Dönemde Dinî
İlimlerin Temel Meseleleri**
- İlmî Toplantı -

Düzenleme Kurulu:
Tahsin Görgün
Adnan Aslan
Seyfi Kenan
E. Said Kaya

Yayın No: 379

Sempozyumlar/Paneller – 4

Modern Dönemde Dinî İlimlerin Temel Meseleleri

-İlmî Toplantı-

Redaksiyon: Nurettin Albayrak – Cengiz Şeker

Kapak tasarımı: MimEmin

Sayfa tasarımı: Ender Boztürk

Baskı: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

ISBN 978-975-389-491-3

İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)

Altunizade İcadiye Bağlarbaşı Cad. 40

Bağlarbaşı 34662 Üsküdar-İstanbul

Tel. (0216) 474 08 50 Faks (0216) 474 08 74

www.isam.org.tr

Bu kitap;

Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyeti'nin

17.05.2006 gün ve 1208/4 sayılı kararıyla basılmıştır.

Tebliğ ve müzakerelerin bilim, dil ve düşünce açısından sorumluluğu tebliğci ve müzakerecilerle aittir.

© Her hakkı mahfuzdur.

İstanbul, Temmuz 2007

Türkiye’de Son Dönem Kelâm Çalışmaları: Gelenek ve Modernite Arasında Bir Arayış

Doç. Dr. Mustafa Sinanoğlu
İslâm Araştırmaları Merkezi

Sempozyum tertip heyetinin tebliğlerde dikkate alınması gereken hususlara işaret ettiği mektubunda da dile getirildiği gibi, günümüzde dinî ilimlerle ilgili araştırmalar -istisnaları bulunmakla birlikte- en genel anlamda ilimlerin tarihini araştırmak şeklinde gerçekleştirilmektedir. Araştırmacıların genellikle el yordamıyla ve kendilerince takip ettikleri bir yöntem çerçevesinde, bu ilimlerle irtibat kurma çabasında oldukları görülmektedir. Bir yöntem mutabakatı sağlanarak dinî ilimlerin mevzularının geçmişte nasıl ele alındığı, bugün nasıl görüldüğü ve günümüzde dinî ilimlerin konularının neler olması gerektiği ortaya konulup zamanımıza kadar yapılan çalışmaların bu yönden değerlendirilmesi gerekmektedir. Böyle bir gereklilikten hareketle bu tebliğde, Türkiye’de son kırk yılda yapılan kelâm çalışmaları, çeşitli yönlerden değerlendirilecek ve bu konuda bazı tespit ve tekliflerde bulunulacaktır.

Türkiye’de dinî ilimlerin son kırk yılı denildiğinde, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin kuruluşundan itibaren, yüksek İslâm enstitüleri ve enstitülerin ilâhiyat fakültelerine dönüşmeleriyle günümüze kadarki süreç akla gelmektedir. Ancak söz konusu kırk yılı tek düze bir süreç olarak görmek uygun olmayacaktır. Bu süreci, A. Ü. İlahiyat Fakültesi’nin öncülüğünü de göz önünde bulundurarak yüksek İslâm enstitülerinin ilâhiyat fakültelerine dönüşmesine kadarki ilk dönem, yeni ilâhiyat fakültelerinin de katılımıyla Türkiye’de dinî ilimlerde lisansüstü çalışmaların nispeten yaygınlık kazanmaya başladığı 1980’li yıllar ve pek çok alanda türlü değişimlerin yaşandığı 1990’lı yıllardan itibaren günümüze kadarki süreç olmak üzere üç ana döneme/nesle ayırmak mümkündür.

Kelâm ilmiyle ilgili çalışmalar söz konusu olduğunda her (üç) dönemde çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. İlk dönemi gerek A.Ü. İlahiyat Fakültesi’nde gerekse yüksek İslâm enstitülerindeki öncü ilim adamlarının çalışmaları temsil etmektedir. Sonra -ilk dönem ilim adamlarının yetiştirdiği- 1980’li yıllarda bu alanda hocalık ve araştırma yapan ilim adamlarının çalışmaları ve nihayet birinci neslin yanında ikinci nesil

hocaların da katkılarıyla yetişen ilim adamlarının yaptığı çalışmalar gelmektedir ki bu çalışmalar da 1990'lı yıllardan itibaren günümüze kadarki dönemi kapsamaktadır. Bu üç dönem, her ne kadar bir yatay süreklilik taşımış olsa da, her birini diğerinden ayıran bazı dikey farklılıklara sahip bulunmaktadır. Böyle bir tasnife çeşitli yönlerden karşı çıkmak mümkünse de, bu tasnif 40 yıllık süreci daha kolay ve farklı yönleriyle incelemeye imkân tanıyacaktır.

Her bir dönemde kelâm ilim dalına mensup ilim adamlarının hepsini ve ele alınanların da bütün çalışmalarını bir tebliğ hacminde değerlendirmek mümkün değildir. Bunun için temsil durumunda olan bazı ilim adamlarının belli çalışmalarından hareketle bir genellemeye gitmek -bazı istisnaları görmeyi engellese de olsa- kaçınılmaz görünmektedir. Çalışmaların öncelilere nispetle sayıca arttığı son dönemde ise sadece çalışmaları belli konulara göre tasnif ederek birtakım değerlendirmelerde bulunmak daha uygun görünmektedir.

Ele alınan ilim adamlarının belli başlı eserleri sayılırken bazıları hakkında kısa değerlendirmeler yapılacak, sonra onun kelâm ilmine bakışını tasvir edecek/açıklık kazandıracak alıntılar veya ek değerlendirmelerde bulunulacaktır. Her üç dönemin sonunda da ayrıca temel vurguları ortaya koymayı hedefleyen yorumlar yapılacaktır. Tebliğin bir anlamda sonucu olan bölümde ise bir genel değerlendirmeyle birlikte bazı tespit ve tekliflere yer verilecektir. Bu tebliğ belli ölçüde dokümanter bilgileri de -kaçınılmaz olarak- ihtiva edecek ve bu yönüyle okuyucu için bir üst değerlendirme imkânı sunacaktır.¹

A. Öncü Nesil (1950-1980 Arası)

Türkiye'de diğer dinî ilimlerde olduğu gibi kelâm ilminde de Dârülfünun İlahiyat Fakültesi'nden sonra, son kırk yılın öncüleri konumunda olanlar, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve yüksek İslâm enstitülerinde 1980'li yılların başına kadarki dönemde bu ilimle iştigal eden ilim adamlarıdır. Dolayısıyla bu dönemle ilgili olarak bizim üzerinde duracağımız/bazılarının da çalışmalarına yer vereceğimiz ilim adamları Prof. Dr. Muhammed Tâvit et-Tancı, Prof. Dr. Hüseyin Atay, Prof. Dr. Bekir Topaloğlu, Prof. Dr. Şerafeddin Gölcük, Prof. Dr. M. Sait Yazıcıoğlu, Prof. Dr. M. Saim Yeprem, Prof. Dr. Kemal Işık, Prof. Dr. Emrullah Yüksel ve Prof. Dr. Cihat Tunç'tur.

¹ Bu tebliğde ele alınan döneme ait çalışmaların tamamına ulaşamadığı gibi, maalesef makaleler de değerlendirme dışında tutulmuştur; bu bir eksikliktir. Burada incelenemeyen ve ayrı bir çalışmada ele alınması gereken bir diğer malzeme ise söz konusu dönemde kelâm anabilim dalının lisans, yüksek lisans ve doktora programlarına ait müfredattır. Bir ilim dalının belirtilen seviyelerde nasıl tedris edildiği hususu, onun tarihini daha iyi kavramamıza ve hatta günümüzdeki fonksiyonunu farklı açılardan değerlendirebilmemize yardımcı olacaktır. Öte yandan yaklaşık on yıldır devam eden kelâm anabilim dalı zümre toplantılarının sempozyum metinleri de Türkiye'de kelâm çalışmalarının seyri ve muhtevasiyla ilgili değerlendirmeler için önemli veriler sahiptir. Bu metinler de müstakil bir makalede farklı açılardan ele alınabilir. Tebliğde pek çok eserin ismi verilmekle beraber, yapılan değerlendirmelerin doğrudan herhangi bir esere ait olmadığını, üst değerlendirmeler olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmeliyim.

Ders notları dışında kelâmla ilgili bir eseri bulunmayan Muhammed Tâvit et-Tancî, bu ilme kıymetli ilim adamları kazandırmak ve bu ilmin Türkiye'de gelişmesine ciddi anlamda katkıda bulunmakla hocaların hocası olarak anılmaktadır. Ne var ki Tancî'yi, bu ilmin yüksek dinî tedrisatta önemli bir yer edinmesine öncü ve önemli katkısından öte, herhangi bir kelâmî duruşla özdeşleştirmek mümkün görünmemektedir.

Hüseyin Atay ise "Kur'an'a Göre İman Esaslarının Tesbiti ve Müdafası" doktora tezinden sonra Ebû'l-Muîn en-Neseî'nin *Tebşiratü'l-edille*, Gazzâlî'nin *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, Fahreddîn er-Râzî'nin *el-Muhassal* adlı eserlerinin Arapça neşri yanında *Kur'an ve Hadis'de İman Esasları* (Ankara 1959), *Kur'an'a Göre İslâmın Temel Kuralları* (Ankara 1981), *İslâm'ın İnanç Esasları* (Ankara 1992), *Kelâm'a Giriş* (Fahreddîn er-Râzî'nin *el-Muhassal* adlı eserinin çevirisi) gibi eserleri ve pek çok makalesi yanında *Farabi ve İbn Sina'ya Göre Yaratma, İbn Sina'da Varlık Nazariyesi* (Ankara 1983) gibi telif, *Farabi'nin Üç Eseri* (Ankara 1974) gibi İslâm Felsefesi klasik kaynaklarından çeviriler yapmış, hatta Ortodoks Yahudiliğin önemli filozoflarından Mûsâ b. Meymûn'un *Delâletü'l-hâirîn* adlı eserinin Arapça neşrini de gerçekleştirmiştir. Ayrıca Hüseyin Atay'ın *Kur'an'a Göre Araştırmalar (I-V)*, *Kur'an'ın Reddedtiği Dinler, Kur'an'daki İlkeler, İslâm'ın Siyasi Oluşumu, İslâm'ı Yeniden Anlama, İrade ve Hürriyet, Kur'an'dan Önergeler, Dinde Reform ve Atatürk'ten Kesitler ve Cehaletin Tahsili* gibi muhtevalarını İslâm diniyle ilgili hemen her konunun oluşturduğu pek çok eseri vardır.

Eserlerinden de anlaşılacağı gibi Hüseyin Atay, sadece kelâm ilmi ile sınırlı kalmayan, fikhî konularla da ilgilenen bir İslâm düşüncesi âlimidir. İslâm düşüncesiyle ilgili neşir ve çevirilerinin dışında telif ettiği konular İslâm felsefesinde yaratma ve varlık, akide ve kelâmda ise naslardan ve bilhassa Kur'an'dan inanç esaslarının tespiti konuları etrafında yoğunlaşmıştır. Onun metodik tavrını İslâmî ilimlerde akılcılık ve Kur'an'a dayalı bir ilâhiyatın inşası olarak belirleyebiliriz. Fakat onun kelâm geleneğinde bir problemle özdeşleşmediği, daha çok akılcılık metodu ve Kur'an'a vurguda bulunduğu söylenebilir.

Atay, İslâm düşünce tarihinde metodik farklılıkları itibariyle başlangıcından itibaren "Lafızcılar" ve "Akılcılar" olmak üzere iki ana akımın bulunduğu tespitini yaptıktan sonra, birinci akımı "aklı ancak anlama aleti olarak gören ve aklın müstakil hüküm veremeyeceğini, sadece söylenen sözü dildeki sözlük anlamı kadar anlayabileceğini şart koşan ve bütün ağırlığı Kur'an'dan çok hadis-i şeriflere veren ve sahabenin, tâbiînin sözlerini Hz. Peygamber'in sözü gibi sayıp bazılarının zayıf hadislerini istedikleri kadar çoğaltan ve bunların sözleri yetmeyince hadis uyduran ve sonra hadisleri Kur'an'a hakim kılan lafzî anlamdan dışarı çıkmayan lafızcılar (Lafziyyûn) ..."² olarak tanımlamakta ve bunların Mücessime, Müşebbihe, Zahirîyye ve Selefiyye gibi bazen birbirine muhalif ve bazen muvafık okullara ayrıldıklarını belirtmektedir. Akılcıları ise "aklı hem anlama ve hem müstakillen hükmetme gücü kabul

² Hüseyin Atay, *İslâm'ın İnanç Esasları*, Ankara 1992, s. 19.

eden, Kur'an'ı Kur'an, akıl ve ilim ilkelerine göre yorumlamayı, anlamayı ilke edinen ve İslâm'ın evrenselliğini fiilleştirmeye uğraşanlar..." şeklinde tanımlamakta ve "İslâm medeniyetini ve felsefesini, hukuk sistemini, kelâm ilmini ve usul-i fıkıh ilmini kuran ve geliştiren bu akılcı fikir hareketidir. İslâm'da ilmî hareketi bunlar meydana getirdi. Hz. Peygamber zamanında bu zihniyet sahipleri önde olduğu gibi X. milâdî yüzyıla kadar düşünceye, fikir hürriyetine yine bunlar hakimdi... Bu dönemde her ilim dalında atılımlar oldu. Özellikle kelâm ilminin ve İslâm hukuk felsefesinin (usulu'l-fıkıh ilmi) temelleri atıldı, sonraki iki yüzyılda geliştirildi ve kemale erdirildi. İctihad bu yüzyıllarda alabildiğine serbest olup herkes fikir üretiyordu. Hukukî meselelerde icthad ve kelâmî meselelerde akıl yürütme, istidlâl veya yorum (tevil) kelimeleri kullanılıyordu. Dördüncü yüzyıldan sonra inanç hususunda akıl yürütmeye ve yorum yapmaya öyle karşı çıkıldı ki, birbirlerini kâfir olmakla bile itham ettiler. Bu mücadele lafızcılar ile akılcılar arasında pek şiddetli olup günümüzde bile bunu müşahade etmekteyiz. Günümüzün problemleri hür akılla ele alınmadığı için çözülemiyor"³ şeklindeki ifadelerle İslâmî ilimlerin hepsinde akılcılık vurgulanmaya çalışılmaktadır.

Atay, Kur'an'da belirtilen İslâm kelimesinin öncelikle "iyiye iyi niyetle bağlanmak" anlamına geldiğini, iyinin ne, nasıl olduğu ve nasıl bilineceği sorularının cevabını ise aklın verebileceğini ifade ettikten sonra, aklın cevaplarını,

1. Akıl ilkeleri	3. Kur'an
2. Sağlam, kesin ilim verileri	4. Vakıa/olgu

şeklinde sıraladığı kaynaklardan elde ettiğini, aklın bunların her birini ne zaman, nerede toplu olarak veya teker teker kullanmayı bileceğini belirtir. Ancak buradaki akıl çarpıtılmamış akıselim, sağduyudur.

Ayrıca o, düşünmeden elde edilen imanın taklidî olduğunu, buna karşın kelâm ilminin iman esaslarını felsefî düşünceye açtığını, onları tartıştığını, nasıl doğru anlaşmaları gerektiğini ortaya koyduğunu belirtir.⁴

Hüseyin Atay, bir disiplin ismi olarak "kelâm"ın Yunan felsefesinden tercüme bir kelime olduğu iddiasını, felsefî metinlerin Arapça'ya tercüme edilmesinden önce de yani Tabiîn arasında bu kelimenin kullanımına rastlandığı, hatta Kur'an'da bulunduğunu belirterek reddeder.⁵ Ancak onun akılcılığı, tanımında⁶ kelâmî diğer düşünce

³ Atay, *a.g.e.*, s. 20. Hüseyin Atay'ın İslâm düşünce tarihinde başlangıcından itibaren "Lafızcılar" ve "Akılcılar" olmak üzere iki ana akımın bulunduğu tespiti için ayrıca bk. Hüseyin Atay, *İslâm'ı Yeniden Anlamak*, Ankara 2001, s. 34-35.

⁴ Atay, *a.g.e.*, s. 28.

⁵ Atay, *a.g.e.*, s. 15.

⁶ Bilindiği gibi sözkonusu ilmin konusu ve gayesine göre olmak üzere pek çok tarifi yapılmıştır. Seyyid Şerif Cürçânî (816/1413) kelâm ilmini "Allah Taâlâ'nın zatından ve sıfatlarından, başlangıç ve son (mebde' ve meâd) itibarıyla yaratıkların durumlarından İslâm kanunlarına göre bahseden bir ilimdir" şeklinde konusunu açıklar. Cürçânî, kelâm ilminin Âhîret ve (meâd) onunla ilgili olan Cennet, Cehennem, Sırât, Mîzân, mükâfât ve cezâ gibi hususlardan bahseden bir ilimdir", "Deliller vasıtasıyla elde edilen itikadî ve şer'î kaideler ilmidir" şeklinde iki ayrı tanımını daha verir (*et-Ta'rifât*, Beyrut 1403/1983,

disiplinlerinden ayıran “İslâm kanununa göre” kaydını dahi sınırlayıcı bulmuştur. O, bu kaydın, kelâmı daha önceden inanılan ve kabul edilen şeylerden bahseden, güdümlü ve peşin fikirli bir ilim haline getireceğini; oysa İslâm hakikatinin araştırılmasını istediğine göre önceden inanılan ve kabul edilenin hakikat olduğunun nereden bilingini sorarak peşin hükümlü olmak yerine, kelâmı “Allah’ın zatından ve sıfatlarından ya da malûmdan gerçeğe ulaşmak üzere bahseden ilim” şeklinde tanımlamanın daha doğru olacağını ifade etmiştir.⁷ Ancak Atay’ın kelâm tanımında da genel felsefi ve akılcı tavrıyla karşılaşmaktayız. Onun için kelâm en genel anlamda bilimenden hareketle hakikati araştırma gayretidir.

Bu dönemde görüşleri üzerinde duracağımız diğer ilim adamı Bekir Topaloğlu’dur. Muhammed Tâvit et-Tancı’nin danışmanlığında *İslâm Kelâmcılarına ve Filozoflarına Göre Allah’ın Varlığı: İspat-ı Vacip* (Ankara, ts. [Diyanet İşleri Başkanlığı]) başlıklı, sonradan doktora tezi olarak da kabul edilen yüksek İslâm enstitüsü öğretim üyeliği tezini hazırlamıştır. Kelâm ilminin tanımı, konusu, gayesi, tarihi, kaynakları, hüküm, delil ve metot gibi başlıkları içeren kavramsal bilgiler, belli başlı itikadî mezhepler ve bazı sistematik konuların ele alındığı *Kelâm İlmi: Giriş* (İstanbul 1981) adlı eseri ise Türkiye genelinde yüksek İslâm enstitülerinde ve sonradan ilâhiyat fakültelerinde ders kitabı olarak okutulmuş bilâhère bu ilme giriş mahiyetindeki eserlere öncülük etmiştir. Bu kitabın lisans eğitiminden itibaren yeni nesillerin kelâm ilmi geleneğiyle tanışmalarında önemli bir rol oynadığında hiç şüphe yoktur.

Topaloğlu, Nüreddin es-Sâbüni’nin *el-Bidâye fî usûli’-d-dîn* adlı eserini neşriyle birlikte Türkçe’ye tercüme etmiş (*Mâtüridiyye Akâidi: el-Bidâye fî usûli’-d-dîn*, Ebû Muhammed Nüreddin Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekr es-Sâbüni, trc. Bekir Topaloğlu, Ankara 1979), Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin (ö. 333/944) *Kitâbü’t-Tevhîd* (Ankara 2003) adlı eserini Muhammed Aruçi ile birlikte yeniden neşretmiş ve Türkçe’ye çevirmiş (Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd Tercümesi*, trc. Bekir Topaloğlu, Ankara 2002), Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin *Te’vilâtü’l-Kur’ân* adlı tefsirinin neşri çalışmalarını yürütmekle birlikte bu tefsirden bazı surelerin neşri ve çevirisini de yayımlamıştır (Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân’dan Tercümeleler*, trc. Bekir Topaloğlu, İstanbul 2003). Bu çalışmalarıyla Topaloğlu, Mâtürîdî geleneğinin klasik kaynaklarını ilim dünyasına kazandırmış, çevirileriyle de orijinalini anlamının ilim mahfellerinde önemli bir çaba gerektirdiği günümüzde, Türk okuyucusuna büyük kolaylık sağlamıştır.

Topaloğlu’nun başka eserleri yanında A. Cressy Morrisson’dan *İnsan, Kainat ve Ötesi: Müsbet İlim Yönünden* (İstanbul 1972) adlı çevirisi, *İslâmda İnanç Esasları*

“Kelâm” md.). Son dönem âlimlerinden Ömer Nasûhî Bilmen de kelâm ilmini “Allah Teâlâ hazretlerinin zat ve sıfatlarından, nübüvvet ve risâlete ait meselelerden, mebbe’ ve meâd itibarıyla mükevvenâtın (yaratılmışların) hallerinden İslâm kanunu üzere bahseden bir ilimdir” şeklinde tarif etmiştir (*Muvazzah İlmi-i Kelâm*, İstanbul 1959, s. 5). İlmi-i kelâm gayesi açısından da Cürçânî tarafından “Kesin deliller kullanmak ve muhaliflerin ileri sürdüğü şüphe ve itirazları defetmek suretiyle dinî akîdeleri ispata güç kazandıran ilimdir” (*Şerhu’l-Mevâkuf*, İstanbul 1257, I, 23) şeklinde tanımlanmıştır.

⁷ Atay, a.g.e., s. 14.

(İstanbul 1997) ve kelâm ilmiyle ilgili görüşlerini bir araya getirdiği *Kelâm Araştırmaları Üzerine Düşünceler* (İstanbul 2004) adlı telif eserleri de bulunmaktadır.

Topaloğlu'nun kelâm ilmine katkıları bağlamında zikredilmesi gereken en önemli kalemlerden biri de *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı veya redaksiyonunu üstlendiği maddelerdir. Söz konusu ansiklopedi sayesinde İslâm medeniyetinin pek çok alanıyla birlikte, İslâmî ilimlerin kronolojik ve sistematik olarak bir haritasının çıkartıldığı, bu ilimlerle iştigal eden ilim yolcularına kendi disiplinleriyle ilgili küllî bir bakış açısına sahip olma imkânı tanındığı gibi, Türkçe'de bir ilim dili oluşturma çabalanna ciddi anlamda katkı sağlandığı da muhakkaktır.

Topaloğlu'nun kelâmî tavrını gelenekçi bir çizgide görmek mümkündür. Ancak, gerek ilgilendiği konular gerekse bu ilmin nasıl bir fonksiyon icra etmesi gerektiğine dair görüşleri, onun tavrının sadece geleneği esas almadığını, gelenekten hareket eden tabii bir dönüşümü hedeflediğini göstermektedir. Onun "İslâm dininin iman esaslarını ve davranışlarla ilgili temel ilkelerini naslardan hareketle belirleyen, onların nasların bütünlüğü çerçevesinde temellendirip akli yöntemlerle destekleyen ve karşı fikirleri eleştirip cevaplandıran bir ilimdir"⁸ şeklindeki konusu ve gayesi gözetilerek yapılan kelâm ilmi tanımı, şimdiye kadar yapılanlardan farklıdır. Kelâmın konusu dikkate alınarak yapılan tanım, usul-i selâse (ulûhiyyet, nübüvvet, âhiret) ayrı ayrı zikredildiği halde, burada genel bir yaklaşımla "iman esasları" ifadesi kullanılmış, bununla iman esaslarının sınırlamaya gidilmeksizin ifade edilmesi hem bunların üç asıldan ibaret olmadığı hem de yeniden tespit edilmesine zemin hazırlanması hedeflenmiştir.

Tanımda iman esasları yanında "davranışlarla ilgili temel ilkeleri"n de naslardan hareketle belirlenmesi hedeflenmiştir. Bir bakıma ibadet, ahlâk kuralları ve insanlararası ilişkiler de dinin bir esası olup olmamaları yönüyle kelâm ilminin konularına dahil edilmiş, dolayısıyla imanın oluşumu ve sağlamlaşmasında göz ardı edilemeyecek bir yeri bulunan davranış ilkeleri iman esasları mertebesine çıkarılmıştır. Tanımda geçen "davranışlar"la, Müslüman olmanın gerektirdiği fiil ve hareketler kastedilmekte ve bunların ahlâkî ve hukukî boyutlara kadar uzanan geniş bir yelpazeye yayıldığı kabul edilmektedir. Bu bağlamda fıkıh ve ahlâkın inanca yönelik temel ilkelere ilişkin belirlenmesini sağlayan sistemin kelâm ilmi tarafından ele alınması gerektiği ifade edilmiştir. Tanımda geçen davranıştan maksat dinî davranışı ifa etmek değil, dinî davranış ilkelerinin dinden olduğuna inanmaktır. Tanımda, iman esaslarının tespiti ve izahı sırasında nassın temel alınması, nassın anlaşılması, kavranıp benimsenmesi ve savunulması noktasında aklın rehberliğine başvurulması öngörülmüştür.

Kelâm ilminin konusunu, "İslâm dininin iman esasları ve dinden olmaları açısından kesinlik kazanmış hükümler"⁹ şeklinde belirleyen Topaloğlu, müteahhir dönem âlimlerinin, ilgili ilimler ve yan kültürlerden (vesâil) gerektiğinde yardım almak amacıyla "Bilgiye konu teşkil eden her şey (mâlûm) kelâm ilminin mevzuu içinde yer

⁸ Bekir Topaloğlu, *Kelâm Araştırmaları Üzerine Düşünceler*, İstanbul 2004, s. 5.

⁹ Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 7.

alır" kayıtlarını da hatırlatarak kelâm ilminin, asıl konularını teşkil edip altı veya üç esas içinde hulâsa edilen mesâilinin yanı sıra, vesâilin de asıl konulara yani insan anlayışına yaklaştırılması, meselenin başka delillerle kanıtlanması türünden olmak üzere bazı fonksiyonları bulunduğu gibi, karşı görüşlerin eleştirilmesi hususunda da katkıları olabileceğini, sözü edilen yan kültürün bilim ve düşüncenin değişmesi veya gelişmesine paralel olarak yenilenmesinin tabii bir husus olduğunu da ayrıca vurgulamaktadır.¹⁰

Topaloğlu, bu ilmin gayesini bütün İslâmî ilimler için söz konusu olan dünya ve âhiret mutluluğunu temin olarak ifade ettikten sonra,

1. Akîdenin tespiti
2. Akîdenin tahkik derecesine yükseltilmesi
3. İrşat, ilzam ve davet
4. Diğer İslâmî ilimlere dayanak oluşturmaları
5. Dinî hayata samimiyet ve derinlik kazandırma

gibi hususları özellikle zikretmektedir.

Topaloğlu tefsir, hadis-siyer, fıkıh, tasavvuf gibi temel İslâmî ilimler yanında, dinler tarihi, din psikolojisi, din felsefesi, din sosyolojisi gibi din bilimlerini kelâm ilminin ilgi alanına giren ilimler olarak sıraladıktan sonra, kelâmın İslâmiyet'e yöneltilen eleştirilere cevap vermeyi, bireyin ve toplumun dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayan ilke ve kuralları tespit edip insanın düşünce, duygu ve gönül dünyasına sunmayı da üstlenmesi gerektiğini dile getirmektedir. Kelâmın bu görevini yerine getirebilmesi için ciddi manada araştırmalara ihtiyaç bulunduğu, bu tür araştırmaları gerçekleştirecek ilim adamlarının ise iyi bir ilâhiyat eğitimi aldıktan sonra temel İslâmî ilimler ve din bilimlerinden başka insan bilimleri, pozitif ve sosyal bilimler -hatta tıp da dahil- çeşitli ilim dallarında çalışmalar yapmalarının gereğine işaret etmiştir. Böylece çağımızda çeşitli bilimlerde kaydedilen müspet gelişmeler kelâm ilminin vesâili statüsü içinde mütalaa edilmeli, inanç konularının açıklanması, savunulması ve karşı görüşlerin eleştirilmesi sırasında bunlardan yararlanılmalıdır.¹¹

Topaloğlu'nun kelâm ilmi geleneğine telif, çeviri ve edisyon-kritik türünden katkılarının daha çok Mâverâunnehir Mâtürîdî çizgisinde yoğunlaştığı görülmektedir. Onun çalışmaları ağırlıklı olarak bu ilmin geleneğinin anlaşılması ve günümüzde de anlaşılır kılınmasını hedeflemiş olmakla birlikte, ilk çalışmasını ispât-ı vâcip gibi her zaman güncelliğini koruyan bir konuda gerçekleştirmiş, metot ve konuları itibariyle kelâm ilminin geçmişte gösterdiği gelişmeci tavrını Kur'an'ı merkeze alarak sürdürmesi gerektiğini savunmuştur.

Türkiye'de son kırk yılda kelâm ilmiyle ilgili çalışmaların öncüleri olarak zikretmemiz gereken ilim adamlarından biri de Şerafeddin Gölcük'tür. 1972 yılında Paris Sorbonne Üniversitesi'nde tamamladığı *La Revelation Coranique et Son Envirounement*

¹⁰ Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 10.

¹¹ Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 60-61.

Social başlıklı doktora tezinden sonra *Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri: Bâkullâni'de İnsanın Fiilleri* (İstanbul 1979) konulu doçentlik çalışmasını hazırlamıştır. Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'nin (ö. 493/1100) *Usûlü'd-dîn* adlı eseri (*Ehl-i Sünnet Akâidi*, İstanbul 1980) yanında Ebu'l-Vefa et-Teftâzânî (*Ana Konularıyla Kelâm*, Konya 2000) ve Subhî es-Sâlih gibi muasır âlimlerden (*Ölümden Sonra Diriliş: Cennet Cehennem*, İstanbul 1976) çeviriler yapmış, Kur'an âyetlerinden hareketle Allah-kâinât ve insan ilişkilerini ele aldığı *Allah Kur'an İnsan* (Konya 1990), ana hatlarıyla kelâm tarihini tasvir ettiği *Kelâm Tarihi: Kişiler, Görüşler, Eserler* (Konya: Esra Yayınları, 1992), usûlüddine dair konuları ağırlıklı olarak Ehl-i sünnet'in akâid ve kelâm literatüründe tartışıldığı şekliyle ele aldığı *İslâm Akâidi* (Konya 1994), *Kur'an ve İnsan* (Konya 1996) ve Süleyman Toprak'la beraber kelâm tarihi ve problemlerinin işlendiği *Kelâm* adlı (Konya 1996) kelâma giriş mahiyetinde bir ders kitabı telif etmiştir.

Şerafeddin Gölcük'ün yaptığı çalışmalar dikkatle incelendiğinde, onun ister Eş'arî isterse Mâtürîdî gelenekten olsun, Ehl-i sünnet ilm-i kelâmının tanınmasına yönelik çalışmalar yaptığını, kelâm yani akaid düşüncesinin Kur'an'a temellendirilmiş gelenekçi bir mahiyet arz ettiğini söylemek mümkündür. Çalışmalarının genel mahiyeti yanında, Gölcük'ün "Günümüzde genç araştırmacılar Akaid ve Kelâm'ın çağımıza faydalı olması ve ışık tutması için yararlı çalışmalarda bulunmaktadırlar. Geçmişte İslâm toplumunun bir inanç etrafında toplanması nasıl saf ve sağlam bir akideye bağlanmakla mümkün olduysa çağımızda da aynı düşünce kendini hissettirmiş, Kur'an ve Sünnet asıl kaynak kabul edilerek geçmiş ulemanın çalışma, araştırma ve mirası da göz önüne alınarak İslâm akidesinin tekrar izahı ve kalblere yerleştirilmesi bir zorunluluk haline gelmiştir" şeklindeki ifadeleri tespitimizi doğrulamaktadır.¹²

Bu dönemde zikredilmesi gereken kelâmcılardan M. Sait Yazıcıoğlu XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı toplumunda kelâmın rolünü ele aldığı *Le kalâm et son role dans la société turco-ottomane: aux XVe et XVIe siècles* (Ankara 1990) konulu doktora tezini Paris Sorbonne Üniversitesi'nde 1977 yılında tamamlamış, daha sonra sırasıyla *Hızır Bey* (Ankara 1987), *Mâtürîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı* (Ankara 1988) ve *İslâm Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi: Yorumlar Düşünceler* (Ankara 2001) adlı genellikle Mâverâünnehir Hanefî-Mâtürîdî geleneğiyle birlikte Osmanlı kelâmcılarını konu edinen çalışmalar yapmıştır.

İlk dönemin bir başka ismi de sonradan doktora tezi olarak kabul edilecek olan *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî* (İstanbul 1984) konusunu çalışan M. Saim Yeprem'dir. İrfan Abdülhamid'den *İslâm'da İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları* (İstanbul 1981) adlı çevirisi de bulunan Yeprem, İmam Mâtürîdî'nin *Akaid* risalesine Ebû Nasr Taceddin Abdülvehhâb b. Ali b. Abdülkâfi es-Sübki tarafından yapılan şerhin

¹² Nadim Macit, Prof. Dr. Hüseyin Atay, Prof. Dr. Bekir Topaloğlu ve Prof. Dr. Şerafettin Gölcük'ün kelâm ilminin tanımı, bilgi anlayışları, usulü ve konularıyla bağlantılı olarak kelâm anlayışları hakkında değerlendirmelerde bulunduğu bir tebliğ kaleme almıştır (Nadim Macit, "Cumhuriyet Döneminde Kelâm İlimi ve Yöntem Sorunu", *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'alesi*, İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV), 2005, I, 273-333.

neşrini ve Türkçe'ye çevirisini gerçekleştirmiştir (*Seyfü'l-meşhûr fî Şerhi Akideti Ebû Mansûr*/Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî Ebû Mansûr el-Mâtürîdî; şârih: es-Sübki Ebû Nasr; nşr. Mustafa Saim Yeprem, İstanbul 1409/1989).

Bu dönemin kelâm hocaları arasında zikredilmesi gereken bir başka isim *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri* (Ankara 1967) ve *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı* (Ankara 1980) adlı eserlerinin yanında Gazzâlî (*İtikatta Orta Yol*, Ankara 1971) ve İbn Rüşd'den (*Tutarsızlığın Tutarsızlığı*, Samsun 1986) çevirileriyle kelâm ilmine katkıda bulunan Kemal Işık'tır.

Paris Sorbonne Üniversitesi'nde İmam Birgivi üzerine doktorasını (*Les idées religieuses et politiques de Mehmed al-Birkewi*) 1972 yılında tamamlayan Emrullah Yüksel, *Kelâm Dersleri: İlahiyat ve Nübüvvet* (Erzurum 1986) adlı ders kitabı yanında, gerek klasik kelâm literatüründe gerekse felsefi ekollerde bilgi problemini ele aldığı *Amidi'de Bilgi Teorisi* (İstanbul 1991) adlı eserleri telif etmiştir. Ayrıca Muhammed Abdullah Dıraz'dan *Kur'an Ahlâkı* isimli bir çeviriyi Ünver Günay ile gerçekleştirmiştir (İstanbul 1993).

Cihat Tunç ise Bonn Üniversitesi'nde 1970 yılında tamamladığı *Sahl b. Abdullah et- Tusterî und Die Salimiya Übersetzung* adlı doktora tezinden sonra *Zemahşerî ve Kelâmın Ana Meseleleri* (Ankara 1976) adlı doçentlik tezini hazırlamış ve *Kelâm: Sistematik* (Kayseri 1994) isimli bir eser telif etmiş, ayrıca Ignaz Goldzher'in *Zâhirîler-Sistem ve Tarihleri* (Ankara 1982) kitabının çevirisini yapmıştır.

Türkiye'de son dönem İslâmî ilimler çalışmalarında kelâm ilmiyle iştigal eden öncü ilim adamları olarak takdim ettiğimiz zevatın çalışmaları ve bu ilme katkıları hakkında bir genel değerlendirme yapıldığında, onların en temel fonksiyonunun bu alandaki ilmi çalışmalarını başlatmak ve ilim adamları yetiştirmek suretiyle 1930'lu yıllardan itibaren orta ve yüksek öğrenim programlarında bulunmayan İslâmî ilimler ve dolayısıyla kelâm ilmi geleneğiyle bir tür bağ kurma teşebbüsü olduğunu görürüz.

Onların -bu disiplin için bir başlangıç noktasını teşkil eden- çalışmalarından kelâm ilmine giriş türü eserler yanında, kronolojik veya sistematik mahiyetteki ders notlarının günümüzde dahi bu ilmin tarihinin, ilim adamlarının, problemlerinin ve terimlerinin ana hatlarıyla ortaya konulmasında önemli katkıları olduğu gibi, bazıları da ülkemizde bu alanın klasikleri olmuştur.

Bu dönemde gerçekleştirilen önemli çalışmaların başında İmâm Mâtürîdî, Nüreddin es-Sâbüni, Ebû'l-Mu'in en-Nesevi ve Ebû Nasr Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali b. Abdülkâfi es-Sübki gibi Mâtürîdî gelenek yanında, Gazzâlî ve Fahreddin er-Râzi gibi Eş'arî çizgiye mensup kelâmcıların bazı eserlerinin tenkitli neşirleri ile İmâm Mâtürîdî, Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, Fahreddin er-Râzi, Ebû Nasr Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali b. Abdülkâfi es-Sübki ve Hızır Bey gibi kelâmcıların bazı eserlerinin Türkçe'ye çevrilmesi gelmektedir.

Bu dönemdeki telif türü çalışmaların ise Kur'an'a göre İslâm'ın temel esasları, Allah'ın varlığının delilleri, vahiy, irade hürriyeti ve bilgi meseleleri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca Osmanlı dönemi kelâmcıları yanında, Mu'tezile gibi bir

mezhebi esas alan çalışmalar da bulunmaktadır. Eserlerin bir kısmı sadece Kur'an'a veya İmam Mâtürîdî ve Bâkullânî gibi bir kelâmcının eserlerine temellendirildiği gibi, bazılarında da kelâm ve felsefe geleneğinden önemli şahısların eserleri kronolojik sırayla ve mezheplere göre tasnif edilmek suretiyle birlikte değerlendirilmiştir. Öte yandan klasik kelâm problemleri, kelâm mezheplerinden müspet ilim ve din ilişkisine kadar farklı konularda Doğu'dan Batı'dan çeşitli eserlerin çevrildiğini görüyoruz.

Dönemin kelâmcılarının yaklaşımlarını -istisnaları bulunmakla birlikte- büyük çapta Yeni İlm-i Kelâm akımının tavırlarıyla özdeşleştirmek mümkündür.¹³ Şöyle ki, onlara göre de kelâm ilmi önemli ve gerekli olmakla beraber, kendi tabirleriyle "ıslah" edilmeye muhtaçtır. Bu dönem kelâmcıları da Yeni İlm-i Kelâmcılar gibi Müslümanların yeniden ilim ve medeniyetler kurup devam ettirmelerini sağlamak için Batı'da gelişme gösteren ulûm ve funûnu takip edip onları bilerek, değerlendirerek ve gerekli tenkitleri yaparak kelâm ilminde yenilik arayışlarını gerçekleştirmeyi hedeflemişlerdir.

Dönemin çalışmalarında Hüseyin Atay'ın İslâm felsefesiyle ilgili eserleri dışında varlık ve tabiat konularına fazla girilmemiştir. Akla yer vermekle birlikte, vahye dayalı bir bilgi metodu benimsenmiş, tek başına akılcılığın yetersizliği dile getirilmiştir. Allah'ın varlığı, zât-sıfat ilişkisine dair mezhebî tartışmalardan öte felsefî bir konu değil, iman ve tasdikle ilgili bir mesele olarak görülmüş, bilimsel verilerle desteklenen delillere de ağırlık verilmiştir. Bu bağlamda maddenin maddî varlıklara bile temel olamayacağı hususu vurgulanmak suretiyle materyalizm, pozitivism ve Darwinizm tenkit edilmeye çalışılmıştır. İrade problemi ise insanın irade hürriyetinin mevcudiyeti vurgulanarak işlenmiştir. Bu konunun aynı dönemde üç ayrı ilim adamı tarafından çalışılmış olması da konuya verilen önemi göstermektedir.

Bu dönem kelâmcılarının orijinalitesi, ele aldıkları problemlerin ötesinde, uzun bir dönemden sonra bu disiplinle ilgili çalışmaları başlatmak yanında, yaklaşımlarında klasik dönem mezhepleri arasındaki tartışmaları ikinci plana iterek ihtiyaç hissedildiğinde farklı mezheplerin görüşlerini kullanmakta bir beis görmemeleri, kelâmın sınırlarını genişleterek onu yeniden usûlüddin çerçevesinde mütalaa etmeleridir. Bir bakıma herhangi bir problem karşısında İslâmî bakış açısının korunması ve onun savunulması kelâmın meselesi olarak görülmüş, bu ilmin çerçevesi genişletilmiştir. Ancak neticede dönemin kelâmcılarının sistematik bir metodu takip etmemekle birlikte, Kur'an'a dayalı bir akılcılığı benimsedikleri, bunun ötesinde doğrudan selefi veya modernist gibi nitelendirilebilecek bir eğilim sahibi olmadıkları görülmektedir.

B. İkinci Nesil (1980'li Yıllar)

Türkiye'de son dönem kelâm ilmiyle ilgili çalışmaların ikinci neslini ilk dönem öncü ilim adamlarının yetiştirdiği ve 80'li yıllarda hocalık yapan kelâmcılar oluştur-

¹³ Yeni İlm-i Kelâm akımının temel özellikleri M. Sait Özervarlı'nın *Kelâm'da Yenilik Arayışları (XIX. Yüzyıl Sonu-XX. Yüzyıl Başı)* adlı çalışmasının ilgili bölümlerinden özetlenmiştir (İstanbul 1998, s. 22-26, 53-89).

maktadır. Söz konusu ikinci nesli temsil eden ilim adamları çoğunlukla yüksek İslâm enstitülerinde ilmî çalışmalarına başlamışlar ve bu kurumların ilâhiyât fakültelerine dönüşüm sürecini yaşamışlardır. Bu dönemle ilgili olarak bizim üzerinde duracağımız/bazılarını da çalışmalarıyla ele alacağımız ilim adamları Prof. Dr. Y. Şevki Yavuz, Prof. Dr. Metin Yurdağür, Prof. Dr. A. Saim Kılavuz, Prof. Dr. Ahmet Akbulut, Prof. Dr. Süleyman Toprak, Prof. Dr. Osman Karadeniz, Prof. Dr. Mehmet Bulut ve Prof. Dr. İsa Doğan'dır.

Bu dönem kelâmcılarından Y. Şevki Yavuz *Kur'ân-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu* (Bursa 1983) adlı Yüksek İslâm Enstitüsü öğretim üyeliği ve bilâhare doktora tezi olan çalışması yanında *İslâm Akâidinin Üç Şahsiyeti: Ahmed b. Hanbel, İbn Fûrek ve Kadi Beydâvi* (İstanbul 1989) adlı eserinde İslâm düşüncesinin farklı dönemlerinden âlimlerin kelâmî düşüncelerini inceleyerek günümüze taşımış, ayrıca Bekir Topaloğlu ve İlyas Çelebi ile beraber *İslâm'da İnanç Esasları* (İstanbul 1998) adlı bir eserin nübüvvet bahsini kaleme almıştır. Y. Şevki Yavuz kelâm ilmi geleneğinin günümüz ilim adamları tarafından daha yakından tanınması ve hatta bu alanda yapılacak çalışmalar için klasik literatürdeki bilgi birikiminin sunulması bağlamında *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı ve redaksiyonunu yaptığı pek çok madde ile kendi dönemindeki ilim adamları arasında farklı bir ilmî katkının sahibidir.

Metin Yurdağür'ün yüksek İslâm enstitüsü öğretim üyeliği ve bilâhare doktora tezi olarak hazırladığı *Allah'ın Sıfatları: Esmâü'l-Hüsna* (İstanbul 1984) adlı eseri yanında aynı konuda *Âyet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ: Allah'ın İsimleri* (İstanbul 1996) isimli telifi ile bu ilmin tarihine Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki yazma eserlerin tanıtımıyla da ışık tutan *Bibliyografik Bir Kelâm Tarihi Denemesi* (İstanbul 1989) ve *İslâm Düşüncesinde Fetret Kavramı* (İstanbul 1998) adlı eserleri mevcuttur.

A. Saim Kılavuz, İslâm'ın başlangıcından itibaren itikâdî tartışmaların önemli konularından biri olagelmış ve günümüzde de canlılığını koruyan iman ve küfür meselelerini *İman Küfür Sınırı: Tekfir Meselesi* (İstanbul 1982) adı altında yüksek İslâm enstitüsü öğretim üyeliği ve bilâhare doktora tezi olarak hazırlamıştır. Kılavuz, kelâm ilmiyle ilgili ıstılahları bu ilmin ana hatlarıyla tarihini ve sistematik olarak meselelerini ele aldığı *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş* (İstanbul 1993, 2004) isimli bir ders kitabının yanında, Mâtürîdî gelenekten Ebû Seleme es-Semerkandî'nin *Cümelü Usûliddîn* adlı eserini neşr ve Türkçe'ye tercüme etmiştir (*Ebû Seleme es-Semerkandî ve Akâid Risalesi*, İstanbul 1989).

Ahmet Akbulut'un *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri* (İstanbul 1992) ve *Nübüvvet Meselesi Üzerine* (Ankara: Birleşik Yayıncılık, 1992) adlı eserleri de bu dönemde yapılan çalışmalar arasında yer almaktadır. Akbulut birinci eserinde kelâmî problemlerin ortaya çıkmasında ve yönlendirilmesinde sahabe devri siyasî olaylarının büyük çapta payı bulunduğu tespitinden hareketle Hz. Peygamber'in vefatını takiben, halife seçimi konusunda aşhap arasında meydana gelen tartışma ve olayların hangisinin ne tür itikâdî farklılaşmaya sebep olduğu

konusunu ele almaktadır. Hz. Peygamber'in dışında hiçbir beşere rüçhaniyet tanınmayacağı gerçeğini göz önünde bulundurmamak suretiyle, yorumlarında objektif ve tutarlı olmaya çaba sarf edeceğini¹⁴ dile getiren Akbulut, yaklaşım tarzının en azından tahlilî ve eleştirel olacağına dair ipucu vermektedir. Nitekim Akbulut'un Benî Saide Olayı hakkında Muhacirlerin ileri sürdükleri delillerin tutarlı bir yanı olmadığı, bu durumun Câhiliyye siyasî kültürünün henüz Müslümanların kafalarından silinmediğini ortaya koyduğu, Hz. Ali'den Hz. Ebu Bekir'in hilafetine itiraz ettiği kadar velâyetin Kureyşleşmesine de itiraz etmesinin beklendiği şeklindeki ifadeleri bu tespitemizi doğrulamaktadır."Hz. Ali, sonradan Muaviye'nin kendisinden istediği şûrâ esasını haklı olarak Hz. Ebu Bekir'den isteyebilirdi. Fakat bu durumda da Kureyş, hilafeti kaybedebilirdi. Oysa ki Hz. Ali'nin hedefi halife olmaktı; siyasî bir kurumlaşmanın temelini atmak değildi. Bu bakımdan Hz. Ali'nin tarihî görevini yapmadığına inanmaktayız"¹⁵ şeklindeki ifadeleri tartışılabilir olmakla birlikte, en azından Akbulut'un sorgulayıcı ve eleştirel bir tavır içinde olduğunu göstermektedir. Onun "Sahabe dönemindeki ferdi ve kitlesel çatışmaların, insanî bazda değerlendirilmemiş olması da önemli bir hatadır. Bizim eski ile bir hesaplaşma niyetimiz yoktur. Ancak ilk dönemleri iyi değerlendirerek sağlıklı bir gelecek kurulmasına katkıda bulunma arzumuz söz konusudur"¹⁶ şeklindeki ifadeleri de bu eleştirel bakış açısını teyit etmektedir. Akbulut, *Nübüvvet Meselesi Üzerine* (Ankara 1992) adlı eserinde de Müslümanların peygamber anlayışının, ehl-i kitabın peygamber anlayışının etkisine girdiğini, bundan dolayı Müslümanlar arasındaki yaygın mevcut peygamber anlayışının Kur'an'a uymadığını, Müslümanların Allah'ın peygamberleri için belirlediği niteliklere ilavelerde bulduklarını ve bu tür yanlış anlayışların düzeltilmesi için Kuran'ın ortaya koyduğu peygamber anlayışının incelenmesi gerektiğini¹⁷ dile getirerek mucize, Allah-peygamber diyalogu, Hz. Peygamber'in teşri'deki rolü ve şefaât gibi konularda Kur'an'dan hareketle itikadî mezheplerin ve bazı kelâmcıların görüşlerini eleştirel bir yaklaşımla irdelemektedir.

Süleyman Toprak ise *Ölümden Sonraki Hayat (Kabir Hayatı)* (İstanbul 1993) adlı yüksek İslâm enstitüsü öğretim üyeliği, bilâhare doktora çalışması; Şerafeddin Gölcük ile kronolojik tarihçe ve sistematik bir muhtevaya sahip bulunan *Kelâm* (Konya 1996) adlı ders kitabını kaleme almıştır.

Osman Karadeniz'in *İlim ve Din Açısından Mucize* (İstanbul, ts.), *Ecel Üzerine* (İzmir 1992), *İnanç Esaslarını Temellendirme Sorunu* (İzmir 1999) ile Arabzade Abdülvehhâb'ın *Nesefî Akâidi Tercümesi*'nin yayına hazırlanması (İzmir 1999), İzmirli İsmail Hakkı'nın *İslâm Dini ve Tabii Din* adlı eserinin sadeleştirilmesi (İzmir 1998), Mehmet Bulut'un Nüreddin es-Sâbûnî'nin *el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ'* adlı eserinin neşri (*Peygamberlerin İsmeti ve el-Münteka min 'ismetil-enbiyâ'*, İzmir Yüksek İslâm Enstitüsü, 1981 içinde), *İsmet İnanıcı: Ehl-i Sünnet ve*

¹⁴ Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri*, İstanbul 1992, s. 9.

¹⁵ Akbulut, *a.g.e.*, s. 340-341.

¹⁶ Akbulut, *a.g.e.*, s. 344.

¹⁷ Ahmet Akbulut, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, Ankara: Birleşik Yayıncılık, 1992, s. 5-6.

Şi'a'da (İstanbul 1991) adlı eserleri de bu dönemde gerçekleştirilen çalışmalar arasında zikredilmelidir.

İsa Doğan'ın da *Anadolu'da Aleviliğin Doğuşu ve Samsun Aleviliği* (Samsun 1990), *Mürcie ve Ebû Hanîfe* (Samsun 1992), *İlk İki Asırda İslâm Toplumunun Dini ve Siyasi Yapısıyla İlgili Makaleler* (Samsun 1992), *Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Samsun 1996), *Türklük ve Alevilik* (Samsun 1997) şeklindeki telif eserleri yanında Alparslan Açıkgenç'le beraber Fazlur Rahman'dan çevirisi vardır (*İslâm ve Çağdaşlık*, Ankara 1990).

Yüksek İslâm enstitülerinin ilâhiyat fakültelerine dönüşüm sürecinin yaşandığı bu dönemin temel özellikleri itibariyle, önceki dönemin bir devamı olarak görülmesi mümkündür. Belli ölçüde güncelliği de söz konusu olan sıfatlar, iman-küfür, nübüvvet, mucize, ahiret hayatı, fetret ehli gibi klasik kelâm problemlerinin geleneği tanıtan bir misyonla ele alındığını, ağırlıklı olarak Mâtürîdî geleneğe ait klasik metinlerin neşr ve Türkçe'ye çevirilerinin yapıldığını görüyoruz.

Öte yandan Y. Şevki Yavuz'un *Kur'ân-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu* (Bursa 1983) adlı çalışmasında geleneğimizdeki cedel ve münazara ilminden başlayarak "Kur'an'a Göre Tefekkür ve Genel İlkeleri"nin, "Kur'an'a Göre Tartışma Metodu" başlıkları altında tefekkür ve tartışma kurallarının Kur'an ve geleneğimizden hareketle ele alındığını, bu çalışmanın kelâm disiplininde metodik çalışmalara olan ihtiyaca dikkat çektiğini söylemek mümkündür. Yine Ahmet Akbulut'un sahabe dönemi hadiselerinin itikadî farklılaşmalara etkileri ve nübüvvetle ilgili çalışmalarıyla geleneğe eleştirel yaklaşımların da başladığını göstermektedir. Ancak bu eleştirel tavrı, birinci dönemden Hüseyin Atay'ın oluşturduğu eleştirel bakış açısının belli ölçüde devamı olarak görmek mümkündür.

Dönemin çalışmalarının genelde kelâm geleneğini tanıtıcı bir karakter taşıdığı, metodik ve eleştirel mahiyetteki yaklaşımların ilk örneklerini vermeye başladığı görülmele beraber gerek geleneği anlamaya yönelik gerekse sistematik çalışmalar gerçekleştirilmeye yönelik metodik bir dönüşümün henüz gerçekleştirilemediği görülmektedir.

C. Üçüncü Nesil (1990'lı Yıllardan Günümüze)

Türkiye'de son dönem kelâm çalışmalarının üçüncü neslini ilk ve ikinci dönem ilim adamlarının 90'lı yıllardan itibaren günümüze kadar yetiştirdiği kelâmcılar oluşturmaktadır. Bu grupta profesörlük unvanını alan ilim adamlarından, yeni doktoralarını tamamlayanlara kadar farklı seviyelerde çalışma yapanlar bulunmaktadır. Bu dönemdeki çalışmaların öncekilere nispetle sayıca çokluğundan, bazı ilim adamlarının çalışmalarından bahsedip bir kısmı hakkında da kısa değerlendirmeler yapmakla birlikte, diğer çalışmaları konu veya türlerine göre birkaç gruba ayırdıktan sonra her bir grup hakkında -kısmen önce zikredilenleri de içine alan- genel değerlendirmeler yapmakla yetineceğiz.

Üçüncü dönemin velûd ilim adamlarından Prof. Dr. İlyas Çelebi, *İslâm İnancında Gayb Problemi* (İstanbul 1996) adlı doktora çalışmasında beşer ve gaybî bilgi imkânını Kur'an, hadis ve gelenek açısından sorgulamış, yine aynı konuyla bağlantılı olan fiten ve melâhim haberlerini *İtikadî Açından Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler* (İstanbul 1996) adlı çalışmasında Kur'an, hadis ve geleneksel yaklaşımlar açısından irdelemiştir. Söz konusu eserinde vardığı sonuçlar yanında "Bu çalışma esnasında zaman zaman kendi kanaatlerimle çoğunluk tarafından kabul edilmiş geleneksel anlayış arasındaki farklılıkların sıkıntısını yaşadığımı itiraf etmeliyim. Bu çalışmada çoğunlukça 'isabetli' kabul edilen bazı 'kavilleri' terk edip 'yeni görüşler' ortaya koymanın, 'kıl'ı 'kâl'e tercih etmenin sorumluluk ve zorluğunu yaşadım"¹⁸ şeklindeki ifadeleri konuya geleneği sorgulayıcı bir usulle yaklaştığını göstermektedir. Epistemolojik açıdan akıl ve dinî düşüncede aklileşme süreci, İslâm düşüncesinin anlam alanını oluşturan esaslar, gelişmesini etkileyen unsurlar, Kâdî Abdülcebbar ve inanç sistemi alt başlıklarıyla İslâm düşüncesinde akılcılığın oluşumu ve genel karakteristiği, Mu'tezile'nin akılcı sistemi çerçevesinde Kâdî Abdülcebbar'ı Türkçe'de ilk defa bu kapsam ve derinlikte ele alan *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdülcebbar* (İstanbul 2002) adlı bir çalışması da bulunan Çelebi, *İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri* (İstanbul 1996) adlı eserinde Beyâzîzâde Ahmed Efendi'nin *Usûlü'l-Münife li'l-İmâm Ebi Hanîfe* adlı eserinin neşr ve Türkçe'ye çevirisini yapmış, Bekir Topaloğlu ve Yusuf Şevki Yavuz ile *İslâm'da İnanç Esasları* (İstanbul 1998) adlı eserin ise âhret bölümünü kaleme almıştır. Çelebi'nin kelâmî yaklaşımları, referanslarını geleneğimizden almakla birlikte, yerine göre eleştirel, dönüştürücü, islahatçı bir karakter arz etmektedir.

Prof. Dr. Mevlüt Özler'in *Ehl-i Sünnet ve Mutezile'de Tevhid Anlayışı* (Ankara 1991) adlı doktora çalışmasından sonra tevhid *İslâm Düşüncesinde Tevhid* (İstanbul 1995), ehl-i sünnet ve ehl-i bid'at kavramları çerçevesinde *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı* (İstanbul 1996), *İslâm Düşüncesinde Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid'at Adlandırmaları* (Erzurum 2001) gibi akâid-kelâm geleneğini irdeleyici, tanıtıcı çalışmalar gerçekleştirildiği görülmektedir.

Bu dönemin ağırlıklı olarak metodoloji konularını ele alan ilim adamlarından Nâdim Macit, *Şirk ve Müşrik Toplum: Kur'an ve Hadise Göre* (Konya 1992) adlı doktora çalışması ve kelâm geleneğinin bir dönemini ele aldığı *Sünni Ekolün İlk Öncüleri ve Görüşleri* (Van 1993) adlı eserinden sonra vahyin beşer diline aktarılmasında bir anlatım biçimi olarak teşbihleri, kelâm geleneğinden hareketle analitik dil felsefi imkânlarıyla da tartıştığı *Kur'an'ın İnsan-Biçimci Dili* (İstanbul 1996) isimli kitabını kaleme almıştır. Öte yandan din-siyaset ilişkisi teolojik çağrışımlarıyla ilgilendiği konular arasında yer alan *(Din-Siyaset İlişkisinin Teolojik Yorumu*, Ankara 2000) Macit, irade hürriyeti ve ferden etkin varlığı problemini kelâm geleneği ve modern felsefe açısından da irdelemiştir (*Eylem-Değişim İlişkisinin Teolojik Yorumu*, Samsun 2000). Fahreddin er-Râzî'den (*İslâm İnancının Ana Konuları/Me'âlimi*

¹⁸ İlyas Çelebi, *İtikadî Açından Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, İstanbul: Kitabevi, 1996, s. 188.

usûli'd-din, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer, 606/1209, Erzurum 1996) çevirisi de bulunan Macit'in son yıllarda *Kelâm İlminde Yöntem Meselesi* adlı bir çalışmayı sürdürdüğünü bilmekteyiz. Nadim Macit'in çalışmaları, referanslarını kelâm geleneği yanında modern Batı felsefesi ve sosyal bilimlerinden alan ve metodik bir dönüşümü hedefleyen yerli; fakat modern bir karakter arz etmektedir.

Dönemin üretken kelâmcılarından Prof. Dr. İlhami Güler *Kur'an'a Göre Allah ve Ahiret İnanıcının Ahlâkla İlişkisi* (ve bilâhère *İman Ahlâk İlişkisi*, Ankara 2003, adıyla yayımlanan) doktora çalışmasında sonra, Ömer Özsoy ile *Konularına Göre Kur'an: Sistematik Kur'an Fihristi* (Ankara 1996) adlı eseri hazırlamıştır. Güler'in diğer eseri, Allah tasavvurunun dinî hayattaki önemi, Allah'ın Ahlâk ile ilişkisi, ferdi ve toplumsal boyutta ilâhî takdir ve ferdin iradesi bağlamında kader, ecel, doğum, cinsiyet, fiyatlar, felâketler, evlenmeler, hidayet veya dalâlet, teklif-i mâ lâ yutak, istihkak ve Allah'ın kullarına acı çektiresi gibi konuların bir etik problem olarak ele alındığı *Allah'ın Ahlâkîliği Sorunu: Ehl-i Sünnetin Allah Tasavvuruna Ahlâkî Açından Eleştirel Bir Yaklaşım* (Ankara 1998) adını taşımaktadır.¹⁹ Yine *Sabit Din Dinamik Şeriat* (Ankara 1999), *Politik Teoloji Yazıları* (Ankara 2002) ve *Özgürlükçü Teolojî Yazıları* (Ankara 2004) adlı eserleri yanında *İslâmî Araştırmalar Dergisi* ile *İslâmiyât* dergilerinde yayımlanan makalelerinde, Tanrı karşısında bireyi iradesiz hale getiren geleneği sorgulayıcı, eskatolojik taahhüt ve çağrışımından ziyade dünyayı, bireyin yeryüzündeki mutluluğunu önceleyen, sosyal adaletçi, etkin ve etik yetkinlikte bir ferdi hedefleyen, realiteye de en az akide kadar değer veren realist, sosyal ve siyasî talepleri de bulunan bir teoloji söylemi kullanmaktadır. Güler'in çabası, ferdi ezmeyen hatta etkin hale getiren bir teoloji inşasıdır. Onun geleneği eleştiren Kur'an'a dayalı yaklaşımında Fazlur Rahman'ın, M. Arkoun'un yine eleştirel fertçi, toplumcu hatta belli ölçüde devrimci söyleminde Hasan Hanefî'nin etkisini görüyoruz.

Prof. Dr. Ramazan Altıntaş *Kur'an'da Hidayet ve Dalâlet* adlı doktora tezinden sonra (İstanbul 1995), *Bütün Yönleriyle Cahiliyye* (Konya 1997), *İslâm Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi* (İstanbul 1997), *Kur'an'da Güzellik: Kelâmî Bir Yaklaşım* (Sivas 1998) ve *İslâm Düşüncesinde İşlevsel Akıl* (İstanbul 2003) adlı çalışmalar yapmıştır. Hidayet ve dalâlet, câhiliyye, tevhid anlayışı ve estetik gibi konular hakkında çalışmalar gerçekleştiren Altıntaş, *İşlevsel Akıl* başlıklı eserinde ise "Kur'an'da Aklın Kavramsal Çerçevesi", "Kelâm'da Aklın Mahiyetine Dair Yaklaşımlar", "Kelâm'da Akıl-Nakil İlişkisi" başlıkları altında akletme/taakkul konusunu gelenek-

¹⁹ İlhami Güler'in *Allah'ın Ahlâkîliği Sorunu: Ehl-i Sünnetin Allah Tasavvuruna Ahlâkî Açından Eleştirel Bir Yaklaşım* (Ankara 1998) adlı kitabını ithaf mahiyetinde kaleme aldığı satırlar onun kelâmî duruşu yanında, bireyi engellediğine inandığı geleneksel din anlayışına nasıl eleştirel baktığını göstermektedir: "Kader ve alinyazısı inancından dolayı aşlanmadığı veya hastalıkları ihmal edildiği için tabii ecelleleriyle ölmeyip, Allah'ın (haşa) erkenden aldığı; başta beş kardeşim olmak üzere, milyonlarca mümin evladının; kısmeti kapalı olduğu için evde kalan kızların; göreceği olduğu için kumaya; kaderi olduğu için de zalim kocalara katlanmak zorunda kalan zavallı kadınların; başkalarına ibret, kendilerine imtihan olsun diye (haşa) ana rahminde sakatlananların; nasip veya kısmetleri nâkus tüm güneylilerin; yaptığı haksızlıkları Allah'ın kaderi olarak meşrulaştıran Muaviye'ye karşı başkaldırdıkları için şehid edilen Ma'bed el-Cühenî ve Gaylân ed-Dimeskî'nin ...velhasıl bütün Kader kurbanlarının anısına... Vemâ Rabbuke bi zallâmin li'l-abîd" (s. 4).

sel çerçeve içinde irdelemiş/tartışmış ve “Geçmiş Geleceğe Bağlayan Yöntemsel Analizler” başlıklı son bölümde ise Muhammed Abduh ve aklın değeri, Muhammed İkbâl ve sezgisel akıl, Muhammed Âbid el-Câbirî ve eleştirel akıl, Hasan Hanefî ve teopolitik akıl, Muhammed Arkoun ve dinsel aklın eleştirisi şeklinde çağdaş yaklaşımları takdim edip tartışarak metodoloji tartışmalarına gelenekten günümüze uzanan bir perspektifle önemli katkılarda bulunmuştur.

Prof. Dr. Adnan Bülent Baloğlu *İslâm'a Göre Tekrar Doğuş: Reenkarnasyon* (Ankara 2001) adlı çalışması dışında, Filibeli Ahmed Hilmi'den Halife Keskin'le beraber sadeleştirerek *İslâm'ın Esası (Üss-i İslâm)* (Ankara 1997) adlı eseri hazırlamış, halen feminist teoloji ve Fazlur Rahman üzerine çalışmaları devam etmektedir.

Prof. Dr. Şaban Ali Düzgün *Din, Birey ve Toplum* (Ankara 1997), *Seyyid Ahmet Han ve Entelektüel Modernizmi* (Ankara 1997), *Nesefî ve İslam Filozoflarında Allah-Alem İlişkisi* (Ankara 1997), *Sosyal Teoloji: İnsanın Yeryüzü Serüveni* (Ankara 1999), *İnsan Hakları Eğitimi* (Ankara 2000), *Uncovering Islam: Questions and Answers About Islamic Beliefs and Teachings* (Ankara 2004) ve *Allah, Tabiat ve Tarih: Teolojide Yöntem Sorunu ve Teolojinin Meta-Paradigmatik Temelleri* (Ankara 2005) adlı eserleri yanında, Ebü'l-Muîn en-Nesefî'ye ait *Tebîrâtü'l-edille fî usûli'd-dîn* (Ankara 2004) adlı eserin tenkitli neşrini gerçekleştirmiştir. Tarih teolojisi, tabiat teolojisi ve kelâmda yöntem sorunu gibi konularla ilgilenen Düzgün'ün çalışmaları kelâm geleneği yanında, referanslarını daha çok Batı felsefesi ve modern Hıristiyan teolojisinden almakta ve metodik açılımlar, teklifler sunmaktadır.

Bu dönemin bir diğer kelâmcısı Prof. Dr. Halife Keskin'in çalışmaları, İslâm geleceğinde ontoloji ve epistemoloji alanlarında yoğunlaşmakta; *İslâm Düşüncesinde Allah-Alem İlişkisi* (İstanbul 1996), *İslâm Düşüncesinde Bilgi Teorisi* (İstanbul 1998) adlı eserleri yanında, *İslâm Düşüncesinde Kader ve Kaza* (İstanbul 1998), *Kendi Kaynaklarına Göre Şî'a'nın İnanç Esasları* (İstanbul 2000) isimli çalışmaları bulunmaktadır. A. Bülent Baloğlu ile Filibeli Ahmed Hilmi'den bir de *İslâm'ın Esası, Üss-i İslâm* (Ankara 1997) adlı eseri sadeleştirerek yayına hazırlamıştır.

Türkiye'de son dönem kelâm çalışmalarının üçüncü döneminden söz ettiğimiz bu bölümde, şu ana kadar incelediklerimize nispetle daha az sayıda eseri olan ilim adamlarını ve çalışmalarını tek tek ele almak yerine, eserlerini çalışma konuları veya türlerine göre tasnif ederek her bir grup hakkında -bu dönemde şimdiye kadar zikredilen çalışmaların bir kısmı için de geçerli olacak- bir değerlendirme yapmanın daha pratik olacağını düşündük. Ancak burada sadece doktora ve sonrasında yapılan çalışmaları -özellikle de ilâhiyat fakültelerinde bulunan ilim adamlarına ait olanları- toparlayarak bir panorama oluşturmaya çalıştık ki, bu haliyle de gözden kaçırdıklarımız olabilir. Eserleri Kur'an'a, bir kelâmcı veya âlime, bir kelâm mezhebine göre yapılan çalışmalar, klasik kelâm konuları veya problemleri, edisyon kritikler veya klasik metin çevirileri ve metodoloji çalışmaları şeklinde çeşitli konulara tasnif ederek değerlendireceğiz.²⁰

²⁰ Bekir Topaloğlu, *Kelâm Araştırmaları Üzerine Düşünceler* (İstanbul 2004, s. 65-73) adlı eserinde kelâm araştırmalarında “Kur'an'dan Konular”, Hadis-Siyer Literatüründen Konular”, “Kelâm Problemleri”,

Kur'an'dan Hareketle Yapılan Çalışmalar

Son dönemlerde İslâmî ilimlerin diğer dalları gibi akâid-kelâm ilminde de “Kur'an'da” veya “Kur'an'a Göre” başlıklı çeşitli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Kur'an'ın muhtevasının büyük çoğunlukla iman konularına dair veya onu ilgilendirdiğini göz önünde bulundurduğumuzda Kur'an'dan, diğer ilimlere nispetle, daha çok kelâmî konuların çalışılması anlaşılabilir bir durumdur.²¹

Ancak bu satırların yazarı dahi, Kur'an'dan bir konuyu çalışmış birisi olarak, bu tür çalışmalarda dikkat edilmesi gereken bazı hususlara işaret etmek istiyorum. Şöyle ki: Kur'an'dan herhangi bir konu araştırılmadan önce, konu hakkında gerekli bilgiler edinilmektedir. Aksi halde araştırmacı yeterli bilgi sahibi olmadığı bir konuyu eksik tarayacak, konusuyla doğrudan alâkalı âyet(ler)in farkına varamayacaktır. Bu tür çalışmalarda araştırılan konuya yoğunlaşarak Kur'an'ı baştan sona taramak yerine, kelime veya konu fihristlerinden yararlanılmaktadır. Halbuki Kur'an'da konular birden fazla kelimeyle veya cümleyle ifade edilmiş olabilir ve literal taramalarda bu bağlantılar kaçınılabilir. Neticede konulu Kur'an fihristleri de, hazırlayanın din ve ilim anlayışına, birikimine göre bir tür inşâî mahiyet taşıyacak ve araştırmacıyı yönlendirecektir.

Öte yandan bu tür çalışmalarda araştırmacının konuyla ilgili Kur'an'dan oluşturduğu örgüyü tefsir literatürünün rivayet ve dil izahlarının yoğunluğundan kurtararak yalın bir dille inşâ edebilmesi için belli bir birikime sahip bulunması gerekmektedir. Araştırmacı elbette klasik tefsir kaynaklarını anlayabilecek, Kur'an'ın tarihî süreç içinde nasıl anlaşıldığını takip edebilecek birikime sahip bulunmalıdır. Nitekim Kādî Abdülcebbar Kur'an'ı tefsir etmek/anlamak için sadece Arapça'yı bilmenin yeterli olmayacağını; nahvin, rivayet ilminin, şer'î hükümler ve sebeplerinin ilmi demek olan fikhın ve usûlünün, Allah Teâlâ'nın tevhid ve adâletinin, Allah için vacip ve müstahil olan sıfatların, O'nun hakkında iyi ve kötü olan fiillerin bilinmesinin gerekli olduğunu, bunları bilen bir kimsenin müteşâbihî muhkeme hamledebileceğini, Allah'ın kitabını tefsir etmekle meşgul olabileceğini bunun yalnızca dil, nahv ve rivayet ilmiyle mümkün olmayacağını²² belirtmiştir. Bununla Kādî Abdülcebbar'ın

“Önemli Kelâm Âlimleri”, “Edisyon Kritik Çalışmaları”, “Dokümanter Çalışmalar”, “Mezhev ve Akımları” çalışma alanları olarak belirlemektedir. Nadim Macit ise bir tebliğinde Türkiye’de yapılan kelâm çalışmalarını “Kur'an'a Göre”, “Mütellime Göre”, “Tarihsel Teolojik Paradigmaya Göre” ve “Ne Söylesen Gider” şeklinde dört grup olarak tasnif etmiş ve bunlarla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur (“Günümüz Türkiye’sinde Kelâm İlimi ve Temel Sorunları”, Kelâmın İşlevselliği ve Günümüz Kelâm Problemleri, İlahiyat Fakülteleri Kelâm Anabilimdalı Eğitim-Öğretim Meseleleri Koordinasyonu Toplantısı- IV, İzmir 2000, s. 51-85). Bekir Topaloğlu ve Nadim Macit’in söz konusu tasnif ve değerlendirmelerinden istifade ettiğimi belirtmeliyim.

21 Tebliğ metninde verilenler dışında, bu konuda yapılan çalışmaların bazılarını şöylece sıralayabiliriz: Mehmet Kubat, *Kur'anda Tevhid* (İstanbul 1994); Mustafa Sinanoğlu, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet* (İstanbul 1995, doktora tezi); Ömer Aydın, *Kur'an Işığında Kader ve Özgürlük* (İstanbul 1998); Abdülgaffar Aslan, *Kur'an'da Vahiy* (Ankara 2000); Yener Öztürk, *İmkânı ve Lüzumu Açısından Kur'an'da Ahiret* (İstanbul 2001); Abdülgaffar Aslan, *Kur'an Ekseninde Fakirlik Problemi* (Isparta 2003).

22 Kādî Abdülcebbar, *Şerhu Usûli'l-hamse* (nşr. Abdülkerim Osman), Kahire 1408/1988, s. 606-607.

işaret ettiği ilk husus, klasik dönem kelâmcılarının Kur'an'ı anlamaya yönelik etraf-
lı bir gayret içinde olduklarıdır. Ayrıca Kadî Abdülcebbar'ın Kur'an'ın inzaliyle orta-
ya çıkan zihniyet değişimi içinde oluşan ilimleri, Kur'an'ın anlaşılması için şart koş-
ması, ilâhî kelâmın sadece dil seviyesinde gerçekleşen bir gayretle anlaşılmasını
mümkün görmediğine işaret etmektedir.

Maalesef günümüzde "Kur'an'da ..." başlıklı çalışmaların bazıları için yukarıda-
ki problemler söz konusu olup, Kur'an'ın mesajını eksik ve öznel bir duruşla takdim
etmeleri riski muhtemeldir.

Bir Kelâmcı veya Âlim Esas Alınarak Yapılan Çalışmalar

Bu tür çalışmaların planlı bir şekilde gerçekleştirilmesiyle İslâm düşünce tarihinin
daha yakından tanınması mümkün olacaktır.²⁵ Hicri II. yüzyıldan itibaren akaid ve
kelâm alanındaki âlimlerin görüşleri, kendi eserlerinden veya görüşlerine atıfta bu-
lunan diğer âlimlerin eserlerinden taranmak suretiyle, yeniden inşâ edilmelidir. Eser-
leri günümüze kadar gelen âlimlere nispetle elimizde eserleri bulunmayanları çalış-
mak daha kapsamlı ve bir bakıma disiplinlerarası ortak çalışmalar yapmayı gerektir-
mektedir.

İslâm düşüncesi çalışmalarının bu bağlamda iki problemine işaret etmek gerek-
mektedir: Bunlardan biri, Mu'tezilî kaynakların sınırlılığı, ikincisi ise Şi'a'yla ilgili ça-
lışmalara mesafeli duruş ki, bu günümüzde belli ölçüde aşılmış görünmektedir. Özel-
likle Orta Asya'daki yeni Türk Cumhuriyetlerindeki kütüphanelerin ciddi bir şekilde
incelenmesi neticesinde bazı kaynaklara ulaşmak, Yemen'deki kütüphanelerde
Mu'tezilî kaynakların yazma metinlerine rastlamak mümkün olabilir. Nitekim Kadî
Abdülcebbar'ın *el-Muğni* adlı eserinin yazma metinleri de Yemen'de bulunmuştu.

Bu tür çalışmaların en belirgin problemi, çalışılan âlimin dünya görüşü veya mez-
hebinin vasatından soyutlanmış, boşluğa söylenmiş sözler gibi algılayıp literal sevi-
yede bir kompozisyona tabi tutmak şeklinde gerçekleşmektedir. Halbuki bir klasik
metni gramatik yapısı, yazıldığı tarihî şartlar ve kaleme alındığı dönemin dünya görü-

²⁵ Bu konuda yapılan çalışmalar için bazı örnekler: İsmail Yörük, *Şemsüddin Muhammed es-Semer-
kandî'nin Kelâm Görüşleri* (Erzurum 1986, doktora tezi); Abdurrahim Güzel, *Karabaği ve Tehafütü*
(Ankara 1991); Muhammed Aruçi, *Abdulkahir el-Bağdâdî ve el-Esmâ ve's-Sifât Adlı Eseri* (İstanbul
1994, doktora tezi); Ömer Aydın, *Sadrüşşeria es-Sani'ye Göre İnsan Hürriyeti ve Fiilleri* (Erzurum
1996, doktora tezi); Şaban Ali Düzgün, *Seyyid Ahmet Han ve Entelektüel Modernizmi* (Ankara
1997); Çağfer Karadaş, *İbn Arabî'nin İtikadî Görüşleri* (İstanbul 1997); Mustafa Sönmez, *İhya Hare-
ketlerinde Mevdudî* (Erzurum 1997, doktora tezi); Şaban Ali Düzgün, *Nesevî ve İslâm Filozoflarına
Göre Allah-Âlem İlişkisi* (Ankara 1998); Adil Bebek, *Mâtürîdî'de Günah Problemi* (İstanbul 1998);
Sabri Erdem, *Mâtürîdî ve İbn Teymiyye'de Metod Anlayışı ve Kuran* (İstanbul 1998); Ramazan Bi-
çer, *Ebu Bekir İbnü'l-Arabî ve el-Emedü'l-aksa Adlı Eseri: Esmâ-i Hüsnâ ve Sıfatullah Bahislerinin
Edisyon Kritik, Tahkik Tahlil ve Değerlendirilmesi* (İstanbul 1999, doktora tezi); Temel Yeşilyurt,
Ebu'l-Berekât en-Nesevî ve İslâm Düşüncesindeki Yeri: Bir Kelâmcı Olarak Nesevî (Malatya 2000);
Hüseyin Aydın, *Ebü'l-Hasen el-Eş'ari'de Aklî İnceleme* (Malatya 2001); Musa Koçar, *Mâtürîdî'de Es-
ma-i Hüsnâ* (Isparta 2002); Çağfer Karadaş, *Bakillani'ye Göre Allah ve Âlem Tasavvuru* (Bursa
2003); Musa Koçar, *Mâtürîdî'de Allah-Âlem İlişkisi* (İstanbul 2004).

şünü dikkate almadan anlamak mümkün olmasa gerektir. Burada asıl olan parçacı, sınırlı yaklaşımlardan kaçınarak bir âlimi kendi istihlalarıyla ve kendi şartlarında yeniden kazanarak inşâ etmek suretiyle anladıktan sonra, günümüzde/içinde yaşadığımız varlık alanımızda anlaşılır kılmaktır. Bu ameliye bir âlimin düşünce dünyasında tarihî olan ile evrensel olanı ayırıştırabilmeyi gerektirecektir. Kaldı ki bir düşünce gereği gibi kavranamadığı takdirde bırakın yeniden inşâ etmeyi, bir başka dile de çevrilemez.

Bir Kelâm Mezhebine Göre Yapılan Çalışmalar

Mezheplere göre bir konuyu ele alan çalışmaların, âlimleri ele alan çalışmalardan daha kapsamlı bir araştırmayı gerektireceği açıktır.²⁴ Mezheplerin anlam dünyasını, eş zamanlı fikir ayrılıkları yanında, tarihî seyr içinde yaşadıkları dönüşümleri dikkate almadan, onları statik yapılanmalar olarak değerlendiren yaklaşımlar, bir mezhebi kendi şartlarında ve günümüzde anlaşılır kılmaz. Herhangi bir mezhebi sadece onu temsil eden veya başka mezhepteki âlimlerin eserlerinden hareketle kavramak da mümkün değildir. Yüzyıllarca hayatiyetini sürdüren mezheplerin kapsamlı bir şekilde anlaşılması için de disiplinlerarası çalışmalara ihtiyaç vardır. Maalesef bu alanda yapılan çalışmaların bazıları sadece mezhep içi literatürden belli konuların kompozite edilmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir.

Klasik Kelâm Konuları ve Problem Çalışmaları

Bu konuda gerçekleştirilen çalışmaları genellikle ilâhiyat ve sıfatlar,²⁵ nübüvvet,²⁶ uhreviyat²⁷ ve diğer konularla ilgili olanlar²⁸ şeklinde tasnif etmek mümkündür. Erken dönem kelâmî tartışmalardan günümüze kadar mesâil statüsünde bulu-

²⁴ Herhangi bir mezhebe göre bir konuyu ele alan çalışmalara örnekler: Muammer Esen, *Ehl-i Sünnet Kavramının Doğuğu ve Sünnî Anlayışlar* (Ankara 1995, doktora tezi); Halife Keskin, *Kendi Kaynakları İşığında Şia İnanç Esasları* (İstanbul 2000); Abdulhamit Sinanoğlu, *Mu'tezile Düşüncesinde İnsan Hürriyeti* (Ankara 2000, doktora tezi); Mehmet Baktır, *Ehl-i Sünnet Kelâmında Akıl* (Erzurum 2000, doktora tezi).

²⁵ Tevfik Yücedoğru, *İslâm İtikadında Yaratılış* (Bursa 1994, doktora tezi); Muhit Mert, *Kaza-Kader Dairesinde Rızık ve İktisadi Hayat* (Konya 1994, doktora tezi); Arif Yıldırım, *Allah'ın Tekvin Sıfatı* (Erzurum 1995, doktora tezi); İsa Yüceer, *Tevhid-Putpereslik* (Ankara 1996), Halife Keskin, *İslâm Düşüncesinde Allah-Âlem İlişkisi* (İstanbul 1996); Metin Özdemir, *İslâm Kelâmında Kötülük Problemi* (Ankara 1998, doktora tezi); Temel Yeşilyurt, *Tanrı'nın Aşkınlığı Bağlamında Ru'yetullah Sorunu* (Malatya 2001); Ömer Aydın, *Kelâm Ekollerinde İman-Amel İlişkisi* (İstanbul 2001); H. Hüseyin Tunçbilek, *İslâm Düşüncesinde Allah'ın İlmî* (İstanbul 2003); İbrahim Coşkun, *İslâm Düşüncesinde İnkâr Problemi* (Konya, ts.).

²⁶ Mustafa Sinanoğlu, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet* (İstanbul 1995, doktora tezi); Salih Sabri Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet* (İstanbul 1995, doktora tezi); İsa Yüceer, *Son Peygamberlik* (Ankara 1996).

²⁷ Selim Özarslan, *İslâm'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi* (Konya 2001).

²⁸ Adil Bebek, *Din ve Düşünce Açısından Dua* (İstanbul 1998); Erkan Yar, *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu* (Ankara 2000); Erkan Yar, *Müslüman Kelâmında Teklif ve Sorumluluklar* (Elazığ 2001); Hüseyin Aydın, *Günümüz Toplumunda İman Problemi* (Ankara 1995); Selim Özarslan, *Kelâmında Tevbe* (Elazığ 2002).

nan konuların devamlı işlenilmesi tabii karşılanabilir. Ancak bunlar, her dönemin şartları gereği, dinamik bir usul dönüşümüne de tâbi tutularak ele alınmalıdır. Maalesef bu konular çoğu araştırmalarda klasik kaynaklarda takdim edildiği şekliyle, bırakın günümüz şartlarında bir problem olarak yeniden kazanılmayı, kendi dönemlerindeki anlam dünyalarına dahi nüfuz edilemeden aktarılmaktadır. Bir konunun günümüzde anlaşılır kılınamamasının en temel sebeplerinden biri, o konunun bir problem olarak benimsenmeden spekülâtif bir ilgi sebebiyle ele alınmış olmasıdır.

Bu dönemde varlık²⁹ ve bilgi³⁰ konuları yanında, çevre³¹ gibi geleneğimizde önemli bir yeri bulunmakla birlikte sanayî ve teknolojinin yaygınlaşmasıyla daha da güncellenen problemlerle disiplinlerarası formasyonu gerektiren konuların da³² çalışıldığı görülmektedir.

Tenkitli Metin Neşri veya Klasik Metin Çevirileri

Klasik İslâmî ilimlere ait pek çok eserin hâlâ yazma metinler halinde kütüphanelerde bulunduğunu ve sınırlı imkânlarla ilim adamlarının istifadesine sunulduğunu biliyoruz. Bir ilim dalının geleceğinin inşâ edilebilmesinin ön şartı, geleneğinin ve birikiminin kavranması, anlaşılması ve aşılabilmesi olsa gerektir. Bu konuda önemli çalışmalar yapılmıştır.³³ Ancak bu çalışmaların planlı bir şekilde yürütüldüğü söyleyemeyiz. Üstelik bazılarında ciddi metot problemlerinin bulunduğunu da belirtmek gerekmektedir.

Metot Çalışmaları

Bu dönemde kelâm ilmiyle ilgili metot çalışmaları da dikkat çekmektedir. Bir ilim dalının nasıl tanımlandığı, konuları ve bu konuları ele alış usulü/argümantasyon tarzı onu diğer ilim dallarından ayıran belli başlı hususlardır. İçinde yaşanan varlık alanının şart ve imkânlarını kullanarak metodik dönüşümünü gerçekleştiremeyen ilimlerin ancak tarihinden sözedilebilir. Nitekim İslâmî ilimlerin hemen hepsi için bir usul inşası ihtiyacı ortadadır.

²⁹ Halife Keskin, *İslâm Düşüncesinde Allah-Alem İlişkisi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996); Şaban Ali Düzgün, *Nesefî ve İslâm Filozoflarına Göre Allah-Alem İlişkisi* (Ankara 1998).

³⁰ Halife Keskin, *İslâm Düşüncesinde Bilgi Teorisi* (İstanbul 1997); *Dini Bilginin İmkânı* (der. Temel Yeşilyurt, İstanbul 2005).

³¹ Hüseyin Aydın, *İnsan-Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kritiği* (Malatya 2001).

³² Hülya Alper, *Bir Kelâm Problemi Olarak İmanın Psikolojik Yapısı* (İstanbul 2002).

³³ Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Esmâ ve's-sifât* (Muhammed Aruçi, *Abdülkâhîr el-Bağdâdî ve el-Esmâ ve's-Sifât Adlı Eseri*, İstanbul 1994, doktora tezi içinde); Muhammed Muhyiddin Karabâğî, *Ta'lik alâ Şerhi Tehâütü'l-Felâsife li-Hocazâde*, nşr. Abdurrahim Güzel (Kayseri 1996); Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Emedü'l-aksâ* (Ramazan Biçer, *Ebu Bekir İbnü'l-Arabî ve el-Emedü'l-aksâ Adlı Eseri: Esmâ-i hüsnâ ve Sıfatullah Bahislerinin Edisyon Kritik, Tahkik, Tahlil ve Değerlendirilmesi* (İstanbul 1999, doktora tezi içinde); Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefî Nesefî, *Tebîrâtü'l-edille fi usûlî'd-din*, nşr. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün (Ankara 2003, I-II); Çevirilerden bazıları: Kâdî Ebû Bekir M. b. Tayyib b. M. b. Ca'fer b. Kâsım Bâkîllânî, *Olağanüstü Olaylar ve Aralarındaki Farklar* trc. Adil Bebek (İstanbul 1998); Ebü'l-Berekât Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *İslâm İnançının Ana Umdeleri: el-Umde fi'l-akaid*, trc. Temel Yeşilyurt (Malatya 2000).

İlyas Çelebi'nin gerek tebliğleri gerekse *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdülcebbar* (İstanbul 2002) adlı çalışmasında kelâm geleneğindeki metot çözümlenmeleri ve teklifleri, Nadim Macit'in eserlerindeki metodik tahlil ve teklifleri ve ayrıca sürdürmekte olduğu *Kelâm İlminde Yöntem Meselesi* adlı çalışma, Ramazan Altıntaş'ın gelenek yanında son dönem metodolojide akıl-nakil ilişkisini tartıştığı *İslâm Düşüncesinde İşlevsel Akıl* (İstanbul 2003), M. Sait Özervarlı'nın yeni ilmi kelâm akımını metodolojik açıdan incelediği *Kelâm'da Yenilik Arayışları (XIX. Yüzyıl Sonu-XX. Yüzyıl Başı)* (İstanbul 1998), Şaban Ali Düzgün'ün kelâm geleneğinden ziyade genel olarak teolojide epistemolojik kapsam, din dili, Tanrı tasavvurları, dinî tecrübe ve tabiat teolojisi ve teolojik olanın gerçekleşme alanı olarak tarih başlıklarıyla bağlantılı olarak yöntem meselesini ele aldığı *Allah, Tabiat ve Tarih: Teolojide Yöntem Sorunu ve Teolojinin Meta-Paradigmatik Temelleri* (Ankara 2005) adlı çalışması ile İslâmî ilimler Araştırma Vakfı (İSAV) tarafından düzenlenen "İslâmî İlimlerde Metodoloji Problemi" başlıklı tartışmalı ilmi ihtisas toplantıları dizisinin birinde de "Kelâm İlminde Metodoloji Problemi"nin tartışılmış olması (27-28 Eylül 2003 İstanbul) son (üçüncü) dönemde metot konusunun kelâmcıların gündemine ciddi anlamda girdiğini göstermektedir. Bu çalışmaların, geleneğimizdeki usul/metot birikimini tahlil ettikten sonra diğer disiplinlerdeki metot modellerinin de farkında olarak bizi, problemlerimize uygun çözümlere taşıyacak kendimize has usullerin inşâsına taşınması beklenir.

Yeni ilâhiyat fakültelerinin de açılmasıyla son dönemde İslâmî ilimlere ait akademik çalışmaların sayısında önemli ölçüde bir artış gözlemlenmesine rağmen, maalesef bu artışın aynı ölçüde muhtevaya yansımadığını görüyoruz. Kelâm geleneğiyle ilgili çalışmaların planlı bir kronolojiye ve sistematik bir dağılıma göre gerçekleştirilmediği, hatta zaman zaman tekrarlara gidildiği görülmektedir. Çalışmalar erken veya son/yakın döneme hasredilmiş, Osmanlı dönemi birkaç çalışmanın dışında ihmal edilmiştir. Coğrafi olarak ise Kuzey Afrika, Yemen, İran ve Güney Doğu Asya'yla ilgili ya hiçbir çalışma yapılmadığı ya da yeterince ilgilenilmediği görülmektedir. Günümüz problemleri ise, bunlara kendi usullerince kafa yoran birkaç ilim adamının dışında, konformist/halinden memnun bir duruşla varlığını devam ettirmektedir.

Klasik kelâm konularıyla ilgili pek çok çalışma yapıldığı halde, varlık (ontoloji) ve bilgi (epistemoloji) konularına yeterince ilgi gösterilmediği, bazı çalışmaların da sağlıklı bir anlama sürecini sağlayacak metodik donanım ile işlenemediği görülmektedir. Konuların çoğu zaman tarihî perspektifinden günümüze taşınmadığı, geleneğimizle ilgili araştırmalarda da metodik bir tavır geliştirilemediği görülmektedir. Öte yandan güncel problemleri ele alma gayreti içinde olan bazı çalışmaların da ciddi metot sıkıntıları taşıdığı, bu ilmin geleneğiyle irtibatının kopuk bulunduğu ve âdeta ithal bir söylemle sürdürüldüğü söylenebilir. Ancak sevindirici olan, bütün bu çalışmaların bir problem şuuruyla düşünceyi geliştirecek, çözümleri zorlayacak veya en azından bu süreci taşıyacak bir metot dönüşümü ihtiyacını tetiklemiş olmasıdır.

D. Tespitler

Türkiye'de 1930'lu yıllardan, 1949 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin kuruluşuna kadar geçen sürede orta ve yüksek öğrenim programlarında İslâmî ilimlere yer verilmediği için A. Ü. İlahiyat Fakültesi'nin kuruluşuyla birlikte ve daha sonraki yıllarda yüksek İslâm enstitülerinin açılmasıyla, İslâmî ilimlerin geleneğiyle hal-i hazırda kopmuş olan bağın tekrar kurulması süreci başlamıştır. Yaklaşık 1950'li yıllardan, yüksek İslâm enstitülerinin 1980'li yılların başında ilâhiyat fakültelerine dönüştüğü yıllara kadarki dönemde kelâm ilmiyle iştiğal eden öncü konumundaki ilim adamları bu alanda ilmî çalışmaları başlatmakla kalmamış, başka ilim adamları da yetiştirmek suretiyle bu ilmin geleceğine kalıcı yatırımlar yapmışlardır. Onların kelâm ilmine giriş türü eserler yanında, kronolojik veya sistematik mahiyetteki ders notları, klasik kelâm metinlerinin tenkitli neşirleri ve bazılarının Türkçe'ye çevrilmesi, İslâm'ın temel esasları, Allah'ın varlığının delilleri, vahiy, irade hürriyeti ve bilgi meseleleriyle ilgili telif çalışmaları bu ilmin tarihinin, ilim adamlarının, problemlerinin ve terimlerinin ana hatlarıyla ortaya konulmasında önemli bir başlangıç teşkil etmiştir. İstisnaları bulunmakla birlikte, yaklaşımları yeni ilm-i kelâm akımıyla özdeşleştirilebilecek olan bu dönem kelâmcılarının -uzunca bir aradan sonra bir ilim dalının geleneğiyle gayet seviyeli bir bağ kurma teşebbüsünü başlatan ve kalıcı eserler bırakan- çabaları her yönden takdire şayandır.

Tebliğimizde ikinci nesil olarak tanımladığımız ilk dönem öncü ilim adamlarının yetiştirdiği ve 80'li yıllarda hocalık yapan kelâmcılar -A. Ü. İlahiyat Fakültesi ile Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi müstesna- yüksek İslâm enstitülerinde ilmî çalışmalarına başlamışlar ve bu kurumların İlahiyat fakültelerine dönüşüm sürecini yaşamışlardır. Bu dönem temel özellikleri itibarıyla önceki dönemin bir devamı olarak görülebilir.

Yeni ilâhiyat fakültelerinde öğretim üyeliği tezleri yanında, yüksek lisans ve doktora programlarının da başlamasıyla İslâmî ilimlerle ilgili çalışmalarda ciddi bir açılım yaşanmıştır. Klasik kelâm problemleri arasında yer alan sıfatlar, iman-küfür, nübüvvet, mucize, âhiret hayatı, fetret ehli gibi -belli ölçüde güncelliği bulunan- konular, geleneğe ışık tutan bir mahiyetle ele alınmış, klasik metinlerin neşrine ve Türkçe'ye çevirilerine devam edilmiştir. Bu dönemde kelâm disiplininde metodik çalışmalara olan ihtiyacın örnek teşebbüslerle belirginleşmesi ve geleneğe eleştirel yaklaşımların da başlamış olması dikkat çekmektedir.

Tebliğde üçüncü nesil olarak tanımladığımız, ilk ve ikinci dönem ilim adamları tarafından, 1990'lı yıllardan itibaren günümüze kadarki dönemde yetiştirilen kelâmcıların akademik çalışmalarının sayısında önemli ölçüde bir artış olmasına rağmen, muhtevada/keyfiyette de ortak yaygın bir gelişim seyrinin takip edilemediği görülmektedir. Klasik kelâm konuları ve problemleri, Kur'an'dan hareketle, bir kelâmcı veya kelâm mezhebi esas alınmak suretiyle çalışılmış, ancak bunlar da bir kronoloji gözetilerek ve sistematik bir dağılıma göre gerçekleştirilmemiş, bazan da tekrarlara gidilmiştir. Bu dönemde kelâm ilmiyle ilgili metod çalışmaları da dikkat çekmektedir. Bu ilim dalının geleceği açısından ümit verici metod çalışmalarının geleceğimizdeki

usul/metot birikimini tahlil ettikten sonra diğer disiplinlerdeki metot modellerinin de farkında olarak bizi, problemlerimize uygun çözümlere taşıyacak kendimize has usullerin inşasına taşınması beklemektedir.

Gerek bahsedilen araştırma alanlarına gerekse metodoloji konularına ait kıymetli çalışmalar gerçekleştirilmekle beraber bunun bir seviyeyi, yaygınlık kazanmış ortak bir metodik uygulamayı temsil etmediği, ferdi çabalar olarak kaldığı görülmektedir. Çalışmalardaki en belirgin genel problem, bilimsel formasyon eksikliğidir. Kelâm geleneğine dair çalışmaların çoğunda tarihi birikim, günümüzün anlam dünyasında yeniden kazanılmıyor. Bir ilim dalının tarihiyle ilgili çalışmalar için gerekli olan yöntemleri, klasik bir problemi, bir âlimi, bir mezhebi kendi varlık alanında anlayıp günümüzde yeniden kazanıp ifade etmek için kendimize has gerekli metotları geliştirebilmiş değiliz. Bu altyapı eksikliği sebebiyle ele alınan konu, ulaşılabilen kaynaklardan elde edilen bilgilerle kompoze edilmekte, farklı mukayese ve tahlillere gidilememektedir. Öte yandan güncel konular ise gelenekten kopuk, Batı felsefesi ve teolojisinin düşünce havzasında anlam dünyasını kazanmış terimlerin yoğun olarak kullanıldığı ithal bir söylemle ele alınabilmektedir. Bazı çalışmalarda dikkati çeken bir diğer husus ise, meseleleri ilmî bir zeminde farklı bakış açılarından tartışmak yerine, savunmacı bir yaklaşımın sergilenmesidir.

E. Teklifler

1. Günümüzde kelâm ilmini tekrar fonksiyonel hale getirme talebi, Hz. Peygamber'in beyanıyla oluşturduğu anlam dünyasında Kur'an'ı kavramak, geleneğe oluşan anlama misallerini kendi şartlarında tahlil etmek zaruretleriyle karşı karşıyadır. İnanç konularının takdiminde, hatta ispatında Kur'an'ın muhteva ve yöntemine dikkat edilmelidir. Bu durumda öncelikle yapılması gereken, Kur'an'ı orijinal dilinde inzal olduğu dönemin kullanımıyla anlamaya gayret etmek, dolayısıyla Arap dili üzerine yapılan çalışmalardan faydalanmaktır. Müfessirlerin ayetleri anlama çabalarında dil tahlillerine ihtiyaç hissetmeleri de tesadüfi değildir.

Kur'an'ı anlamakta ikinci aşamayı ise Kur'anî ifadelerin kavramsallaştırılması süreci teşkil etmektedir ki bu da bütüncül ve terkipçi bir metotla lafız ve maksadı bir arada bulunduran, temel kavramların aydınlatılması ve bunun felsefi bir temele oturtulmasıyla Kur'an'ın dünya görüşünü mümkün kılacak bir çabadır. O halde Kur'an'ın inzali ve Hz. Peygamber'in tebliğ faaliyetiyle oluşan İslâm toplumunun yapılanma sürecini çok yönlü tahlillere tabi tutmak gerekmektedir. Hz. Peygamber'in Kur'an'ı beyan etmek ve uygulamak suretiyle gerçekleştirdiği zihniyet dönüşümü ve İslâm toplumunun kendi iç dinamikleriyle dinî ilimlerin oluşmasını sağlayan ortam, başlangıçta kelâm ilminin de hayatla iç içe Kur'an'a dayalı tefekkürü nasıl gerçekleştirdiğine dair bizim için önemli bir örneklik teşkil etmektedir.

Ancak geleneğe oluşan anlama biçimlerinin, hatta kelâmî geleneğe oluşan anlama çabalarının, kendi şartlarında, kendi anlam dünyalarında oluşturulan neticeler olduğunu, onlardaki temel prensipleri tespit etmemiz gerektiğini unutmamalıyız. Bu

geleneğin tümünden reddi de içinde yaşadığımız şartlarda tamamen taklit edilmesi de çare değildir. Kendi şartları içinde onu yeniden okumanın ve değerlendirmenin seçiciliğe dayalı bir metodunu geliştirmek durumundayız.

2. Gelenele ilgili tavrımızı belirledikten sonra -içinde yaşadığımız toplumun, global bir köye dönüşen dünyanın hızla değiştiği gerçeğini de göz önünde bulundurarak-varlık alanlarımızın her boyutuyla farkında olmamız gerekmektedir. Değişim sadece ekonomik, sosyal, teknolojik ve bilimsel alanlarda değil, bunların sonucu olarak aynı zamanda fertlerin zihniyetleri, eğilimleri, düşünce tarzları ve hayata bakış açılarında da devam etmektedir. O halde günümüz kelâmcısı usûlü'd-dîn olarak kabul edilen iman esasları gibi sabitelerinin yanında, dinin ferdi ve toplumsal yapısını, çağdaş akım ve durumların ortaya çıkardığı problemleri de konu edinmek zorundadır. Çünkü kelâm ilmi, İslâm'a bir bütün olarak bakar ve her mesele hakkında belirleyici tarzda bir söz söyler. Dolayısıyla İslâmî bütünlüğün içinde bir işlev gören her konu, kelâmî bir yaklaşıma muhtaçtır. Teknik ve ayrıntılı olarak diğer İslâmî ilimler tarafından farklı bakış açılarıyla çözüm üretme fonksiyonunu yerine getiriyorlarsa da, o konuda İslâm'ın gâye ve felsefesini ortaya koyamayabilirler. Din bir felsefe ve düşünceden ibaret olmadığına göre, dinin esaslarını ortaya koymaya çalışan kelâm da yalnızca felsefî kavramlarla uğraşan bir disiplin olarak kalamaz. Her dönemde sorun haline gelen konuları takip ederek diğer ilim dallarıyla da temasta bulunur. Günümüzde, küresel seviyede bir dünyevileşmenin de etkisiyle, İslâmiyet'in davranışlara ilişkin ilkelerine yöneltilen eleştirileri de kelâmın savunması/cevaplaması gerekmektedir. Bu sebeple kelâm ilmi, konularını sınırlayamaz.

Kesin naslarla sabit olan inanç esasları, her dönemde kelâmın değişmeyen konularıdır (mesâil). Günümüz kelâmcısı açıklamak ve ispat etmek durumunda olduğu inanç esaslarını tek tek ele almadan önce, günümüz düşünce dünyasında anlaşılabilirlik bir varlık (ontoloji) ve bilgi (epistemoloji) felsefesi geliştirmek zorundadır. Ancak bu aşamadan sonra bir değerler dünyası inşa etmek mümkün olabilecektir. Çünkü metafizik konuları ele alabilmek için varlık felsefenizi ortaya koymak zorundasınız. Geçmişte olduğu gibi, insanlığın düşünce birikimini değerlendirmek kaçınılmazdır. Kelâmcının geleneğiyle birlikte içinde yaşadığı dünyayı bilmesi ve muhatap alması zorunluluğu da burada yatmaktadır. Bilinmeyen, tahlil edilmeyen bir ortama gereğince hitap edilemeyecektir. Geleneğimizde diğer kültür ve düşünce dünyalarına girildi ve bunlar kendi problematiğimizde kullanılabilecek şekilde değerlendirildi, özümsemi. Kelâmın bu günün şartlarında aynı fonksiyonu icra etmesi gerekmektedir.

3. Bütün İslâmî ilimlerle birlikte kelâm ilmi de bir metot sıkıntısı yaşamaktadır. Kelâmın kesin naslarla sabit olan ve hiçbir dönemde değişmeyen inanç esaslarının (mesâil) açıklanması ve kanıtlanması için başvuru sosyal ve pozitif bilimlerden elde edilen yardımcı bilgiler (vesâil) ve bu ilimlerin gelişmesine paralel olarak kullanılan metotlar da tabii olarak değişiklik arz eder. Konuların değişimi, onlara bağlı olarak metot yenilenmesini de beraberinde getirmelidir.

Günümüz ihtiyaçlarını ve kelâm ilminin sorunlarını göz önünde bulundurarak bazı somut tekliflerde bulunmak istiyorum:

a. Öncelikle ülkemizde ve dünyada klasik ve modern dönemlere dair kelâm çalışmalarının bir envanteri çıkarılmalı, bir kelâm bibliyografyası farklı telif türleri tasnif edilerek hazırlanmalıdır. Böyle bir çalışma kelâm araştırmalarının bir haritasını çıkarmamıza ve yönelmemiz gerekli olan alanların tespitine imkân sağlayacaktır. Bu suretle yapılacak lokal çalışmalar, bütünü ortaya çıkmasını da kolaylaştıracaktır.

b. Kelâm geleneğinin orijinal kaynakları günümüz kelâm faaliyetlerine ne ölçüde katkıda bulunmaktadır? Bunun tespiti için klasik kelâm kaynaklarının tenkitli neşrinin ve hatta çevirilerinin tamamlanması gerekmektedir.

c. Kelâm, İslâmî ilimler arasında usûlüddin olmanın gerektirdiği fonksiyonu icra etmelidir. Bu amaçla diğer İslâmî ilimlerle ortak projeler gerçekleştirilmelidir.

d. Kendi aralarında bilgi akışının sağlanması ve bunların paylaşılması için Türkiye'deki kelâmcıların her yıl gerçekleştirdikleri koordinasyon toplantısı, haberleşmeyi sağlamak için hazırlanan web sitesi ve internet ortamındaki süreli yayınlar, takdire şayan faaliyetlerdir. Ancak bunlar geliştirilerek daha etkin hale getirilmelidir.

Sonuç olarak kelâm, sabitelerini Kur'an ve mütevâtir sünnetin muhkem ifadelerine dayanan inanç esaslarıyla sınırlandıran, bir anlam kaymasını önlemek için nassların semantik tahlillerine giden, insanın ve toplumun dinamizmini yakalayan, Havâric ve Mu'tezile'ye tepkisel olarak gelişen iman-amel ayrımını aşarak amelle bütünleşen imana dayalı bir hayatı hedefleyen, reaksiyoner ve antitez olmaktan öte inşacı, pozitif alternatifler üreten, akıl yanında vicdan ve kalplere de hitap eden, zamanın beşerî birikimlerini değerlendirerek kullanmaktan çekinmeyen, cedelci metodu terk ederek ilâhî rehberliği göz ardı etmeden problemlere çözüm üreten bir keyfiyet kazanmalıdır.